

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Yazan :
HANS KOHN

Çeviren :
ALİ ÇETİNKAYA
Afyon saylavı

Naşiri :
İBRAHİM HİLMİ

HİLMİ KİTABEVİ
İstanbul — Ankara Caddesi No. 62
1944

Önsöz

Amerika âlimlerinden Hans Kohn “ A history national in the east „ adlı büyücek bir kitap te’lif etmiş ve 1929 senesinde Nevyork’da bastırmıştır. Kitabın sekizinci faslı Türk millîyetçiliğine dairdir ; işte bu küçük eser bizi ilgilendiren sekizinci faslın tercemesinden doğmuştur.

Ali Çetinkaya

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Türkiye Mısır nispetle çokseneler sonra Avrupa ile yakın temasa gelmiştir. Bununla beraber Türk fikir liderleri Avrupa'da vukua gelen değişikliğin mahiyetini daha çabuk kavramışlardır.

Türk nasyonalizminin kabul ettiği şekil ve suret, Yakın Şark ve Orta Şarktaki mümasilli hareketlerden daha bariz ve daha karakteristik oldu. Türkiye Avrupa müesseselerini diğerlerinden daha hulus ve sadakatle kopye etti. Bunun içindir ki terakki ve inkişafının bugünkü safhasında ananevi seciye ve akidelerine en ufak bir ehemmiyet vermeksizin Şarka ve Orta zamana mahsus her şeyi atmağa uğraşmasına ve bugünün Avrupa siyasetinde tam mânasile mevkiini almasına hayret etmemelidir. Hakikaten Türklerin tamamen avrupalılaşmak istemesi kendilerine mahsus herhangi eski ve büyük bir medeniyete bağlı olmamalarındandır. [*]

Türkiye meşrutî ıslahatının esasını kısmen

[*] Yeni ilmi araştırmalar, çok eski zamanlarda Türklerin medeniyetleri olduğunu göstermiştir.

Mehmet Aliye borçludur. Mehmet Alinin Suriye ve Anadolu'daki muzaferane seferleri ve Mısır ordusunun imtisale şayan yenileşmesi, Türkiye'ye asırlardanberi değişmeksizin devam ede gelen Şarka mahsus idarî mutlakiyetten muasır meşrutî idareye tebdili lüzumunu ilham etti.

İkinci Mahmut, Büyük Petro gibi Avrupa usûlünde talim görmüş bir ordunun ve bir asri İdarei mutlakiyetin vücuda getirilmesi zaruretini kabul etti. 28 mayıs 1826 da mevcut Yeniçeri ordusunu lâğv ve yeni bir nizamı askerinin ihdas ve tensikini irade eyledi. İşte o gün, Türkiye'de Tanzimatın ve ıslahat devrinin iptidası sayılabilir. Garptan zabıtlar getirildi ve tahsil için Avrupa'ya genç zabıtlar gönderildi. İdadî askerî tesis olundu. İlk nezaretler vücuda getirildi. İdarenin tedricen yeniden tensikine teşebbüs olundu. (Le moniteur ottoman) adındaki Türkçe ve Fransızca bir gazete neşrolundu. Yol inşasının lüzum ve ehemmiyeti takdir olundu. Ve Avrupa'nın en mühim merkezlerine ilk defa olarak daimi Türk sefirleri gönderildi. Bu münasebetle Avrupa kıyafetini giymekte ilk olan İkinci Mahmut bu suretle münevver mutlakiyet modelinde idaresine yeni bir şekil ve esas vermeğe çalışıyordu. Fakat Avrupa'yı yalnız sayıalar ve raporlarla biliyor ve bütün ıslahatı yüz üstü kalıyordu ; hakikat ve şeniyetlere nüfuz edemiyordu ; elde edilen neticeler bazan Balkan operetlerine ben-

ziyordu. Zira en yüksek, en nüfuzlu sınıflar bile kabaca cahil kalmışlardı.

İkinci Mahmut 1838 de öldüğü vakit hemen her yerde halk onun ıslahatını anlamaktan tamamen mahrum bulunuyordu. Onun halefi Abdülmecit, iptidada Paris ve Londrada yaşamış ve Avrupa'nın terakkisi hakkında daha açık fikirlerle memlekete dönmüş olan Reşit paşanın tesir ve nüfuzu altında kalmıştı. Fakat Reşit paşa bir istisna idi ve memleket herhangi modern me-yillerle müteessir olmuyordu. Padişahın kendi arzu ve tahrikile ilân olunan ıslahat, milletin terakki ve inkişafının iptidasında Rusya'da Deli Petro ve Avusturya'da ikinci Jozefinkinin aynı idi. 3 Teşrinisani 1838 de büyük ıslahat fermanı (Hattı şerif) Gülhane sarayında resmi içtima halinde ilân olundu. Bu ferman mutlakıyeti lâğvı ve kanun prensiplerinin meriyetini, ferdî ihtirasların üstünde olarak tesis ediyordu. Muasır meşrutî devletin temelleri atılmış oluyordu. Hakikatte bu ıslahat yeni bir devre götüren idarenin bir değişimi olmayıp ancak şeriatın islâm kanununu esasisinin hakikî ruhuna avdeti olarak ilân olunmuştu. Bütün tebaa hakkında ferdî hürriyet ve mal ve can emniyeti ve din farkı olmaksızın bütün Osmanlıların müsavatını bildiriyordu. Vergi, adliye ve ordu sahasında ıslahat vadediyordu. Müslümanlarla müslüman olmıyanların kanun muvacehesinde müsavi olduklarının ilân olunması Ortaçağ islâm idaresinin hitamı mânasına idi.

ruhani makam olan şeyhülislâmlığın bir kısmı işleri için bir Terbiye ve Maarif Nezareti tesis olundu. (1860) tarihinde mekteplerin yeniden tanzimi hakkında bir irade çıktı. Ve mektepler açıldı. (1863) de de Galatasaray lisesi açıldı. Bunda ki gaye de sivil memur yetiştirmek idi ve Fransızcaya irfan lisanı olarak büyük ehemmiyet verildi. İslâm dininden dönenler için olan idam cezası kaldırıldı. Köleliğin ilgası prensip itibarile kabul edildi. İslâm olmıyanların kabul edilmeyen yeminli ifadelerine ilâveten vesikaya müstenit şehadetleri kabul olundu.

Hattı Hümayunun sekizinci maddesi "İmparatorluğumda yaşayan her dinî cemaat ve zümre, tam bir hürriyet ile dinî ibadet ve âyinlerini ifa edebilirler. Hiçbir kimse, kendi dinine göre Allahına ibadet etmekten men ve taciz edilemez,, ifadesile bütün dinler için âyin ve ibadet serbestisini garanti ediyordu.

(1861) tarihinde Abdülâziz padişah oldu. Kendisi zayıf ve mütereddit bir hükümdar idi. Onun sui idaresi ve israfı, memleketi malî felâkete sürükledi. Bununla beraber, bu sıralarda Türk münevverleri arasında yeni bir ruh hâkim bulunuyordu. Meşrutî ıslahat, askerî ve diplomasiye ait talepler dolayısıyla ilk mânevi ve fikrî (Renaissance) hareketine saik olmuştu. İnsanlar, canlanmış gençliğe ve müreffeh hayata hâşşer bulunuyordu. Bütün heyeti siyasiye ve idariye arasında yeni bir üslûp ve vezin nabızı vuruyordu.

Bu mânevi ve fikrî hareket her ne kadar birçok seneler Rus ihtilâlcilerinin ve akliyunun hareketi gibi Avrupa nüfuzu altında olan memurların ve zengin münevver aristokratların dar muhitine münhasır kalmış ise de siyasi hayatı teşvik ve tesiri etmekten de geri kalmadı.

Padişah tarafından kabul ve ithal edilen ıslahata ilâveten değişiklikler artık daha geniş taleplere istinat ederek husule geliyordu. Siyasi, fikrî istihalelerden sonuncusu kendisini yalnız edebî sahada göstermekle beraber her ikisi de tek bir cereyanın iki safhası idiler. Her ikisi de bir membadan fışkıırıyordu. Birçok talebeler taşraya, hassaten Fransâya gönderiliyordu. Türkiye'de dahi Garp lisanları tedris olunuyordu. Garp edebiyatının tesiri de kendini hissettirmeğe başlamıştı.

Şu ilk teşvik ve fikrî hareketi müspet muvafakıyet sahasına nakleden (Şinasi) efendi idi. Şinasi bir sene Parisde tahsilde kaldıktan sonra (1859) tarihinde İstanbula döndü. Ve Fransız şiirlerinden bir tercüme neşretti. Bu Garp lisanından ilk defa yapılmış olan temiz bir edebî tercüme idi. (1860) tarihinde (The interpretes Circonstance = Tercümanıahval) adında ilk gayri resmî gazeteyi tesis eyledi. Bu iki teşebbüs Türk edebiyatında yeni bir devrin hululünü işaret ediyordu. Bu tarihe kadar Türk edebî dili Arapça ve Farsça kelimelerden ve nutuk tâbirlerinden

vücuda gelmiş pek sunî bir lisandı. Halk o lisanı anlamıyordu. O, tahsil görmüş sınıfların ruh-suz, köhne, gayri tabîî, gayri samimî hitabeti olan ayrı bir lisandı. Garp mânasında güzel bir edebiyat yoktu. Böylece ıslahatçı Mehmet Ali tarafından (1821) tarihinde kurulmuş olan Mısırın ilk Bulak matbaası, tesisinin ilk yirmi senesinde (243) kitap tabetmişti. Bunlar arasında ve (1782) tarihi ile (1828) tarihi arasında İstanbulda ilk matbaa tarafından tabedilmiş olan (80) kitap içinde açık edebiyatın tek bir nümunesi yoktu.

• Başka yerlerde olduğu gibi Türkiyede dahi muasır milliyetçilik hisleri, ana diline yakın yeni ve olduğu gibi tabîî bir edebiyat dilinin vücuda gelmesiyle birlikte yükselmıştır. Ve bu da Orta zamana mahsus klâsik nutuk ve şekilden ayrılmıyan edebiyat tipinin bertaraf edilmesiyle husul bulmuştur.

Şinasi efendi, tercüme ve gazetesinde ilk olarak kullandığı yeni lisanların babası idi. Türk mânevi ve fikrî hayatı, ihmal ve ataletten uyanmış oldu. Şinasinin tercümelerinde yeni bir lisan değil, ufukta yeni bir âlem görünmeğe başlamıştı. Osmanlı edebiyat tarihinin son cildinde (Gipp) in söylediği gibi insanların kulaklarına yeni bir edebiyat üslûbunun ahengi erişiyordu. Derede tepede, bulutta, dalgalarda tabiat doğru olarak teressüm ediyordu. Asırlık ananelerin ve imtiyazların ağır zincirleri kırılıp atılıyor ve şair, nihayet kendi istediği ilhamını aramakda hür, için-

dekini aksettirmekte hür... bir adam olarak bulunuruyodu. [1]

Şekil ve cevher modern ihtiyaca göre idame edilmmişti. Şinasi efendi asrî Avrupa'dan bahseden gazetesinde, beşerin arayıcı ruhunun icatları ve keşifleri hakkında halka mahsus birçok ilmi makaleler neşretti. Bu suretle Şarkta mevcut ahval ve şerait ilk bir mukayese ortaya atıyor ve ilk defa olarak muhterem bilinen ananeler tenkid ruhile muhakeme ediliyordu.

Şinasi efendinin talebesi Namık Kemal şiir kudretinde üstadın geçti.

Kemal, Lamartin'ın ve Paris romantik mektebinin nüfuzuna tâbi oldu. Ve Türk edebiyatı üslûbunun "taze hayat vericisi," şöhretine müstahak oldu.

Namık Kemal (1888) tarihinde genç yaşında menfide öldü. Diğerleri derhal Namık Kemali takip etti.

Ziya paşa da dört sene garbi Avrupa'da menfa hayatı yaşadı ve orada siyasî Gençtürklerin lideri oldu.

Abdülhak Hâmit bey (1879) tarihinde hassaten «Sahra» adındaki manzumesinde ilk defa olarak modern vezin ve modern fikri Türkçe lirik edebiyat halinde meydana koydu.

[1] A History of ottoman poetry
by L. J. W. Gibb.

Lozan 1907

Vol v p 3.

(1860) tarihinde ilk defa olarak Fransızca roman ve komediler tercüme edildi. Bu sıralarda (Molyer) de ilk defa olarak İstanbul'da sahneye konuldu. (1872) tarihinde Tevfik bey tarafından yazılmış olan ilk orijinal dram intişar etti. Güzel tezyinî işçilikte takdirini gösteren yeni tabı makineleri meydana çıkmağa başladı. Ucuz tablolar taammüm etti. Bir yeni Türkçe lûgat vücudunda getirildi.

Ziya paşa Ruso'nun Emil'ini Türkçeye tercüme etti. Ve Türkiyede tahsil ve terbiye meselelerini tenkid eden bir mukaddeme yazdı. Bazı kelimeler hali hazır lisanında yeni mânalar aldı. Şimdiye kadar ev veya doğduğu yer mânasına olan «Vatan» kelimesi bu defa (Fatherland=baba yurdu)mânasına alındı. Ve o zamana kadar «dinî mezhep» mânasına kullanılmış olan (Millet) kelimesi de evvelce bütün devlet faaliyetini ifade eden saraya mukabil olmak üzere halk ve halka mahsus olarak (National) mânasına alındı.

Bu suretle hürriyet (Freedom) kelimesi de yeni bir not ve yeni bir mâna ile aksisada vermeye başladı. Hülâsa ; (1859) senesine kadar bir Orta zaman devleti halini muhafaza etmiş olan Türkiye (19) uncu asrın ortasında Avrupa ruhunun tesiri altında millî bir devlet vücudunda getirmeğe hazır henüz zayıf olmakla beraber yüksek tabakası mevcut bir cemiyet haline inkılâp etmiş bulunuyordu. Bu bâlâdan gelen ve icbar edilmek istenilen bir ıslahat cereyanı olmayıp artık hal-

kın en müterakki kısmının mesaisi ile husule gelen bir siyasî inkılâp idi.

Abdülâzizin saltanatının ilk yıllarında hürriyet meyilleri Fuat, Âli ve Mithat paşaların idare ve nüfuzu altında cereyan ediyordu. (1862) tarihinde genç Türklerin siyasî hareketleri tensik olundu. (1865) tarihinde Muhbir gazetesi Ali Suavinin idaresi altında ve cezrî ıslahatı müdafaa ederek intişar etti. Ve (1867) tarihinde kapandı. Muharrirleri Londraya firar etti. Ali Suavi orada (1864) de tesis edilmiş olan «Hürriyet» gazetesi ile birlikte neşriyata devam etti. Bu gazeteler Türkiye'ye sokuluyor ve demokrasi nüfuzunun bir mayası gibi tesirini yapıyordu.

(1870) tarihinden sonra bir takım garpcılar Türkiye'ye avdet etti. Bunlar arasında Namık Kemal de vardı. Onun yeni neşir vasıtası olan (İbret) gazetesi Türk lisanında ihtimal en nüfuzlu bir gazete idi.

Namık Kemal mevzuu vatanperverlik kahramanlığını telkin eden (Vatan) dramını vücuda getirdi. Genç bir Türk kıızı kendini gizliyerek erkek gibi rus seferinde sevgilisine refakat ediyordu. (1870) ile (1876) tarihi arasında Türk matbuatı birdenbire inkışaf etti. Matbuat Türk hayat ve fikirlerini nakil ve istihalede en mühim âmillerden birisi oluyordu. Çünkü o amelî bir ruhu teşvik ediyordu. Halk artık herhangi bir hâdisenin talihin iradesi olarak Şarka mahsus tevekkül ile kaza ve kadare havale edilmesini kabul et-

miyordu. Artık ilk defa' olarak Yakın Şarkta umumî bir fikir ve umumî bir ruh vücuda gelmiş bulunuyordu. Her nekad gazetesinin satışı az idiyse de pek geniş bir surette ellerde dolaşıyordu. İctimaî hayat henüz müesses bulunduğuşekillerini muhafaza ediyor ve gazeteler kahvehanelerde, pazarlarda dolaşüyor ve ziyaretlerde elden ele geçiyordu. (1872) tarihinde Türkiye'de henüz üç gündelik ve birkaç tane de haftalık gazete vardı. Bunlara ilâveten tahsil görmüş sınıfın okuyabileceğış gündelik altı ve Fransızca ve Türk imparatorluğunda sakin hristiyan ahalinin dilinde birkaç gündelik ve haftalık gazete de vardı. (1876) da İstanbuldaki yevmî gazetelerin sayısı yediye varmıştı. Halbuki (1859) tarihinde bütün Türkiyede bir resmî ve bir de nim resmî haftalık gazete vardı.

Abdülâzizin saltanatının iptidalarında devamlı siyasî terakki vardı. (1864) tarihinde Âli ve Fûat paşaların nüfuz ve tesirleri altında vilâyet hudutlarını tâyin eden bir kanun neşredildi. Bu kanun paşaların idaresi altındaki kayıtsız şartsız olan gevşek feodal teşkilâtı izale ve bertaraf ediyordu. Kazâî ve idarî salâhiyetleri ilk defa olarak ayırıyordu. Daha mühim kasaba ve şehirlerde müntahap Belediye meclisleri teşkil olundu. Bu meclislere gayri müslimlerden de kabul edildi. (1869) tarihinde Mithat paşanın riyaseti altında gayri müslimlerin mümessillerinin dahil bulunduğu yeni teşekkül eden Cemiyeti Belediyeyi

bizzat Padişah açtı. Padişah açılma nutkunda bundan böyle müslüman tebaa ile diğer tebaaları arasında fark ve imtiyaz olmayacağını ve devlet memuriyetlerinin ve hattâ en yüksek makam ve mertebelerin müslüman olmayanlara da açık olduğu hakikati üzerinde durdu. O sırada bir sene evvel açılmış olan (Sultani) lisesinde (622) talebe mevcut olup bunlardan (277) si Müslüman idi. Bu terakki merhalesini çarçabuk bir suiistimal ve bir açık zulüm devri takib etti. Memleketi Padişahın gözdesi olan Mahmut Nedim paşa idare ediyordu. Fakat işlerin bu haline Türk umumî efkârı sükût ile bakmağa tahammül edemiyordu. İstanbulda yavaş yavaş bir isyan hazırlandı.

22 mayıs 1876 tarihinde altı bin softa ve medrese talebeleri zorla saraya girdiler ve sadrazamın azlını istediler. Padişah teslim oldu. Reşit paşanın riyasetinde Mithat paşanın dahil bulunduğu bir ıslahat Kabinesi teşkil olundu. Bir hafta sonra bizzat Kabine bir darbei hükûmet yaptı ve seyhülislamın fetvasıyla suidaresinden dolayı padişahın hal'i ilân olundu.

Tahta beşinci Sultan Murad çıktı. Fakat o da selefinin hal'inden bir kaç gün sonra vukuage-len feci ölümü dolayısıyla aklını oynattı. Üç ay sonra o da hal'edilmek mecburiyetinde kalındı. Bunun üzerine Abdülhamid padişah oldu.

Yeni padişahın irticaî meyilleri gizli değildi. Fakat o meşrutiyeti bahsetmeyi vait ve temin et-

mişti. Mithat paşa başvekil oldu ve bir kanunu esasî tertip ve tanzim etti.*Yeni kanunu esasî 23 kânunu evvel 1876 da Avrupa devletlerinin hayretleri önünde ilân olundu. Türkiye böylelikle Avrupa parlâmanter devletleri sırasına girmiş oluyordu. Bu teşebbüs padişah tarafından oynatılmış mahirane ve diplomatça bir rol olup kendini Avrupa devletlerinin tazyikına karşı müteyak-kız olmağa muktedir kılıyordu ve kendisine Rusya'ya karşı yaklaşan harbin Garbî Avrupa'nın teveccühünü kazanmak ümidini veriyordu. Fakat 1877 şubatında Mithat paşa ve diğer liberal islâhatı müdafaa edenler nefyolundular. Bir sene sonra da ilk Türk Parlâmentosu dağıtıldı. Bu hâdise Abdülhamid idaresinin otuz sene irticainın mukaddemesi idi. Islâhatın ilk tecrübe devreleri geçmişti. İlk tecrübeler islâhatın mânasını asla anlamamış olan büyük halk kitlelerine temas etmemişti. Padişah ile onun nazırları islâhatın halkın iradesi aleyhine tesir yapmasını istiyorlardı. Vaziyet artık yavaş yavaş kuvvetlendiğini hissedenden istibdadın tazyikı altında değişiyordu. Liberal fikirler daha geniş daireler içinde kök salıyor ve hareket, seleflerinin islâhat hakkındaki gayretlerinin mucip olduğu tehlikelerden korkmuş olan Abdülhamidin aleyhine dönüyordu.

*Abdülhamit millicilik hislerinin uyanmasını demokrasi hareketinin beşareti ve hükümdarlığın mutlakıyet salâhiyetine tecavüz ve fazla olarak

ırkların halitası olan Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyetine karşı tehlike addediyordu.

Abdülhamit islâmiyeti din, anane ve âdat ile mukaddes ve halkın kalblerinde muazzez imparatorluğu takviyeye muktedir ve Avrupa hükümdarları arrsında olduğu gibi Türkiye hudutlarınının ötelerinde Şarkta şeref itibarını arttırmağa müstait birleştirici bir kuvvet biliyordu. Abdülhamid (Pan İslâmizm) in en gayretli müzahiri olmuştu. Yavaş yavaş ihmal ve nisyana atılmış olan hilâfet makamı onun memurlarının gayretile uzak memleketlerde bile yeni bir şeref ve nüfuz kazanıyordu. Öyle ki siyasi hayatta bir Ortaçağa mahsus din rahmanının asrî fikirlerin bütün hücumlarına karşı mukavemet edeceği tasdik ve te'yit olunuyordu. Çar Birinci Nikola ve² Meternih'in kendi memleketlerine kabul ve ithal ettikleri istibdat idare aynı ahval ve şerait altında daha ağır bir surette Türkiyeyi tazyik ediyordu. İstibdada mahsus hafiyelik sistemi, vaziyeti sansürle müterafık olan istibdadın polis idaresi en fena misallerile hayatı tahammül edilmez bir hale koyuyordu. Bu hale imparatorluğun her köşesindeki sui idare ve suiistimallere inzımam ediyordu. En ufak teferruatına kadar bütün işleri mürakabe etmeğe uğraşan zeki ve hilekâr hükümdarın yorulmak bilmiyen bu faaliyeti bu fenalıkları menetmekten âciz bulunuyordu.

Abdülhamid kendisini korkuduğu ile içinde hapsetti. Hayat ve saltanat endişesiyle yakınında

hiçbir ehliyet ve iktidara müsamaha etmek istemedi. Mithat paşa menfasından çağırıldı ve Suriye valisi tayin olundu ve bir az sonra Abdülazizin katili olunarak ittiham edildi. İngilterenin müdahalesi onu idam cezasından kurtardı, fakat Arabistana Tayif'e nefyolundu. Orada (1884) te padişahın emriyle boğduruldu.

Türkiye, Avrupanın bütün nüfuz ve tesirinden tecrid edilmmişti. Hududlar kitaplara, fikirlere kaplanmıştı. Vatanperverlik ve kabiliyet kabili tavsiye olmayıp onu izhar edenler için, belki daha ziyade şüphe zemini idi. Bu ahval ve şerait altında Türkiyenin hattâ ordusu bile iyiden iyiye tefessühe başlamıştı.

Abdülhamid zülüm ve istibdadının, harice seyahate manialar koymasına rağmen firara muvaffak olan hürriyet taraftarları ve vatanperver Türkler rus ihtilâlcileri gibi haricte propaganda devam ettiler. Kendilerine terakkiperver adı verilen genç Türkler (1891) tarihinde Cenevrede bir konferans akdettiler. Bunlar daha sonra İttihat ve Terakki Komitesi denilen cemiyetin nüvesi oldu ve merkezlerini Parise ve Londraya naklettiler.

Haricteki rus ihtilâlcileri tarihleriyle Türk ihtilâlcileri tarihleri arasında sıkı bir müşahebet vardır. Padişahın hafiyeleri ihtilâlcilerin sıralarına kadar giriyorlar ve rüşvet büyük rol oynayordu.

Hassaten Türk ihtilâlcileri ile imparatorluğun diğer ırklarına mensup olanlar arasında mevcut

husumet milliyetçilik fikriyle fiilen teşvik olunuyor. Ve terakki müşkillere uğrayordu. Bu hal, nihayet (1902) tarihinde Pariste akdolunan bir kongrede kendisini gösterdi. Ve bu kongreden bir sene sonra genç Türklerle Ermeni komitecileri arasında muvaffakiyetli bir anlaşma husule gelmiş olmakla beraber, gayeleri Osmanlı imparatorluğunun ıslâhı değil ondan ayrılmak olan Bulgar, Sırp, Rumlarla bir anlaşmaya varmak daha güç olmuştur. Fakat Makedonya komitelerinden bir kısmı birlikte çalışmaya ikna edildi. (1907) tarihinde Türk, Ermeni, Bulgar, Yahudi, Arap, Arnavut mümessilleri bir araya toplandılar. İmparatorluğun müttehit kalabilmesi, bütün ırkların, dinlerin, aynı haklardan istifade ve idarenin demokratik bir parlâmentoya istinad edebilmesi ve padişahın hal' olunmasında mutabık kaldılar. Aynı zamanda Türkiyede ihtilâl merkezinin faaliyetinde terakki husule geldi. Makedonya garnizonlarının zabıtları hassaten Selânikte olanlar hareketi sevk ve idare ediyorlardı. Bunlar (1906) da Rus Avusturya (Morışteğ) konferansının Makedonyada vücuda getirdiği ecnebi kontrolünün tehlikesini ve seri bir hareketin lüzumunu anlamışlardı. (1907) tarihindeki İngiliz Rus anlaşması (Reval mülakatı) şimdiye kadar islâm devletlerinin istiklâlini muhafaza etmiş olan rekabete artık nihayet vereceğe benziyordu. Bunun için zaman vardı. İyi bakılmıyan, iyi maaş almayan ve mevcut idareye az taraftar olan orduyu

kazanmak kolaydı. Hareket, Selânikten organize ediliyordu ve fıranmasonların ve İtalyadaki (Resorgimento) zamanındaki İtalyan gizli cemiye-
tinin misali takip edilerek sır en hakikî bir surette muhafaza edildi. Kaydedilen her azâ en yakın arkadaşlarından ancak iki veya üçünü biliyordu. Böylelikle sadakatsizlik gösterenlerin hiyaneti tahdit edilmiş oluyordu.

Hareket, Selânikten itibaren bütün Makedonya ve Anadolu'nun diğer şehirlerine yayıldı. Ecnebi müdahaleleri ve padişahın mukabil ağır tedbirleri genç Türklerin henüz tamamen hazırlanmamış oldukları halde harekete geçmelerine saik oldu.

(1908) tarihinin 4 temmuzunda bir genç zabıt olan Niyazi bey iki yüz kişilik bir kuvvetle Resneden Makedonya dağlarına çıktı. Halka bir beyanname neşretti. Ve gönüllü çeteler teşkiline başladı.

Beyannamenin miftahı hürriyet ve kanunu esasî idi. İsyan ruhu yayıldıkça yayıldı. Saray tarafından âsîlerin silâhtan tecridi için gönderilen kuvvetler ateş etmekten imtina etti. Generalleri vuruldu.

13 temmuzda Enver bey dağa çıktı. Aynı günde Osmanlı İttihat ve Terakkî komitesi kendisini resmen hareketin başına koydu. Bütün Makedonyada (1876) tarihinin kanunu esasisi memleketin kanuni esasisi olmak üzere yeniden ilân olundu. Saray dehşetle sarsıldı. Makedonyadaki bu

isyânı bastırmak üzere Anadolu'dan asker gönderilmek istenildiği vakit müslümanın müslümanla harbedeceğine göre hususî bir fetvâyı istilzam eden böyle bir tedbir de muhalefet ile karşılandı.

23 temmuz sabahı akdedilen meclisi vükelâda kabine âzaları padişaha kanunuesâsinin bahşolunmasını tavsiye ettiler. 24 temmuz günü Türkiye ihtilâlinin muzaffer olması ve kanunu esasının bir daha zorla tatbik sahasına konulması maruftur. Halk şevk ve meserret dalgalarıyla taşıyordu. Her nekadâr vukua gelmiş hâdisenin mânasını herkes tamamen anlamıyorsa da halk tabakası çılgın bir hale gelmişti. Uzun zaman tazyik altında kalmış olan hürriyet neşesi, ihtiyarî fikir ve hislerin ifadesi imkânı sarhoş edici bir tesir yapıyordu. Bütün ırk ve dinler arasında kardeşlik hüsule geliyordu. Manzaralar ihtilâl zamanlarının meserret verici enmuzeci olarak görünüyordu. Müslüman hocalar, Hristiyan papazlar birbirlerini deraguş ediyorlardı.

Matbuat anı ve emsali görülmemiş bir hız aldı. Memleket harici ile olan alâka ve dikkat yükselmışti. Ve herkés gazete havadisine düşkün olmuştu. 25 temmuzda İkdâm gazetesi altmış bin, Sabah gazetesi kırk bin nüsha tabetmişti. Halk, gazeteleri birbirinin elinden kapıyor ve aynı günün öğlesinden sonra bu gazeteler için dört misli fiyat isteniyordu. Uzun zamanın teehürleri süratle telâfi edilmek isteniyordu. Gaze-

teler hergün teşviklerde bulunuyordu ve her yerde mitingler yapıyordu. Halkı coşkunluktan tabii hayata iade etmek daha güçleşiyordu. Hemen her tarafta eski husumetler bir daha kendini göstermeğe başladı. İhtilâl liderleri menfalarından avdet etmişti. Bunların bir kısmı Osmanlı imparatorluğunun tamamiyetine ve merkezîyet prensipine sarılmıştı. Bunların liderleri Ahmet Rıza ve Halil Ganim idi. Diğer bir kısım kendilerine Osmanlı ademi merkezîyet ve meşrutiyet cemiyeti tesmiye etmişlerdi. Bunların başında olan Prens Sabahattin ve daha sonra cenubî Arnavutluktan İsmail Kemal bulunuyordu. Bu grup daha sonra Ahrar (Liberal Union) namını aldı, şahsî rekabetler dolayısıyla bu iki parti arasındaki açıklık birkaç ay içinde genişledi. Daha ziyade canlı müzakereler mevzuu, başka başka milliyetler ve dinlerin mevzuu idi. Kürdistan'da, Arabistan'da eski rejime sadık kalan generalların idare ettiği isyanlar hâdis oldu. Devletin idaresi seksen yaşından ileri fakat müdebbir ve mahir ve Ahrar fırkasına müteveccih olan Kâmil Paşaya tevdi olundu. 10 kânunuevvelde Türk parlamentosu açıldı. Fakat devlet idaresinde yegâne kuvvet olmak hırs ve emelini besliyen İttihat Terakki Partisi bağvekile adem-i itimat gösterdi. Ve onu şubat 1909 da istifaya mecbur etti.

Türk rönesansının büyük edebiyatını temsil eden Namık Kemal Beyin sabık kâtibi Hilmi Paşa sadrazam oldu. Yeni hükûmete karşı olan

memnuniyetsizlik "İttihadı Muhammedî"yi teşkil eden bir kısım müteassıp hocalar arasında ve askerlikten ziyade politika ile meşgul ve iyi bakılmıyan ve iyi maaş almayan ordu mensupları arasında azıyordu. 13 nisan 1909 da kısa devam eden ve ordunun büyük bir kısmını ve hocalarla avam tabakasını ihtiva eden büyük bir kıyam ve ihtilâl hâdis oldu. Bunlar Kur'an ve şeriatın muta olmasını ve genç Türk komitesinin dağılmasını ve mukabil bir kıyam ve ihtilâlde hareketleri pek ziyade mesuliyeti mucip görülen birinci kolordu kumandanı ile meclisi mebusan reisinin, Ahmet Rıza beyin istifasını istiyorlardı. Kanunu esasi muhafaza edilmek şartile meclisi mebusan bu talepleri kabul etti.

Liberaler kabineyi teşkil ve meclis riyesetini deruhde ettiler. Padişah kanunu esasiye sadakat yeminini tekrar etti. Bütün mukabil ihtilâl hareketi ifratsız ve kansız olarak yapıldı. Genç Türklerin liderleri Makedonyaya firar ettiler. Bununla beraber biraz müteassıp avam takımı tarafından İstanbulda şiddetli bir feveran başladı. Genç Türkler de Selânikten mukabil ihtilâlcilerin tecziyesini istiyor ve İstanbul üzerine yürüyecekleri tehdidini savuruyorlardı. Mahmut Şevket Paşa, Makedonya ordusunu İstanbul üzerine sevketti. Bütün müzakere ve anlaşma teşebbüsleri Genç Türkler tarafından reddolundu. 25 nisan 1909 da mücadele sona erdi.

Ahrar liderlerinden bazıları firar etti ve erte-

si günü selâmlık esnasında padişaha bir zarar gelmiyeceği vadedildikten sonra hazırlıksız olan şehir, Genç Türkler tarafından işgal olundu. Sokak muharebeleri oldu ve en çok medrese talebeleri mukavemet gösterdi. Fakat Genç Türkler bu defa bütün mukavemeti bertaraf etmeğe ve nüfuz ve kudretlerini tesise karar verdiler.

27 nisan 1909 da Abdülhamidin hal'i ilân olundu, ve bir esir gibi Selâniğe kaldırıldı.

Beşinci Sultan Mehmed, padişah olarak kendisine halef oldu. Muzaffer olan İttihat Terakkî komitesi muhaliflerine zalimane bir şiddetle muamele etti. Bir kısım asker ve medrese talebeleri idam olundu ve bütün şehir taharri edildi.

İstanbul şehrinde günlerce dehşet hüküm sürdü. Hürriyeti kelâm, hürriyeti matbuat, içtimalar talik olundu. Sarayda hafi polis arşivlerinin meydana çıkarılmış olması sabık hükûmetin gizli hizmetlerde kullandığı bir takım hafiye-lerin mahkemeye tevdiine İttihad ve Terakkî zimmamdarlarına imkân verdi. Bundan böyle Türkiye resmen meşruti bir devlet oluyordu. Fakat Genç Türk partisi mutlakiyet rolünü oynuyordu. İmparatorluğun idaresini ıslâh etmek hususundaki gayretleri tamamen muvaffakiyete eremedi. Nüfuz ve salâhiyet evvelki gibi daha ziyade merkeziyete doğru idi. Hakikatte imparatorluğun yeni müdiranının ıslâhat yapmağa vakitleri yoktu.

Abdülhamidin o kadar hırs ve endişe ile muhafaza etmek istediği imparatorluk sarsılıyor ve

parçalanıyordu. 1910 dan 1912 yılına kadar harbler durmadan birbirini takip etti.* Bununla beraber Türkiye nasyonalizminin en fena düşmanı yalnız Avrupa emperyalizmi olmayıp aynı zamanda imparatorlukta sakın diğer ırkların kıyam eden nasyonalizmi idi. Genç Türklerin önünde iki açık yol vardı. Bunlardan birisi, devleti, muhtelif milliyetlere serbest muhtariyet ve millî emellerini tatmine fırsat vererek milliyetlerden mürekkep bir ademi merkezîyet devleti haline intikal ettirebilmek; ikincisi de diğer milliyetleri kuvvetle itaat altına almağa teşebbüs etmek ve bu suretle hâkim bir Türk imparatorluğu vücuda getirebilmektir. Genç Türkler ikinci şekli halli intihap ettiler; bu da aslı ile tam bir tezat teşkil ettiği için muvaffakiyetsizliğe mahkûm idi. Abdülhamit idaresinde şahsî hükûmdarlık ve dinî akide bağlayıcı bir rabita oluyordu. Abdülhamit hiçbir infıradın her ne kadar yeni devrin hulûl ve nüfuzunu kapamağa muktedir olamayacağını unutuyorsa da onun için Türk imparatorluğunun devam ve istikrarına inanmak zarurî ve mantikî idi. Bununla beraber nasyonalizm üzerinde ısrar ile devam eden ve siyasî ehemmiyeti haiz siyasî prensipler üzerinde yükselmekte olan bu hareket, imparatorluğun diğer milliyetlerine ve onların âmaline teşmil edilmekten imtina edildiği vakit kendi umde ve akidesini ihlâl etmiş olurdu.

Genç Türk hareketinin zemini üzerinde halis bir Türk devleti binası kurabilmek esasını ancak

(1918) hâdiseleri husule getirdi. Diğer milletlerle meskûn olan vilâyetler imparatorluktan ayrılmış olduğu için (1908) tarihinde başlamış olan umumî dâva bu suretle on sene sonra ikmal edilmiş oluyordu.

Genç Türk Partisi, İttihat ve Terakkî komitesi adını taşımakta devam etti. 1909 dan 1918 yılına kadar fasılasız olarak hüküm sürdü.

1911 de akdedilmiş olan dördüncü kongresinde şu programı kabul etti "Her vatandaş ırk ve din farkı olmaksızın mutlak hürriyeti istemek hakkına ve müsavi haklarla müsavi vazifelere maliktir. Bütün Osmanlılar kanun müvacehesinde müsavi ve imparatorluğun bütün tebaası münasebet ve ehliyetlerine göre devlet hizmetine kabul edilmek mecburiyetindedir.» Onuncu maddesinde de şöyle diyordu: "Osmanlı vahdetini temin ve orduyu takviye etmek maksadile imparatorluğun bütün tebaası hakkında hidematı askeriye mecburî kılan bir kanun müsaraaatın tatbika konulacaktır.» (11) inci madde dinî serbestiyi, (12) nci madde kapitülâsyonların ilgasını, (13) üncü madde vilâyetlerin herhangi bir siyasi ve idarî muhtariyeti aleyhine müteveccih bulunuyordu.

Balkan harblerindenberi İttihat ve Terakkî komitesi Enver, Talât ve Cemal Paşalardan mürekkep üçler tarafından sevk ve idare olunuyor-

du. Tek ciddi muhalefet partisi, İngiliz imparatorluğu tarafından tatbik edilmekte olan kendi kendini idare sistemini adapte etmek isteyen ricâlden mürekkep olan liberal birliği idi.

Üçüncü bir parti de Lûtfi Fikrinin idaresinde vücuda gelmişti. Bu parti [Müceddidin] diye maruf idi. Bu partinin gerçi bir ehemmiyeti yok idiyse de programları itibarile Türk münevverlerinin en müterakkî kısmında ve o esnada hâkim olan mânevî ve fikrî temayülleri delillerini göstermekte olması itibarile dikkate şayandı. Onun programında şöyle bir ibare vardı :

Partimiz halk hâkimiyeti prensiplerine ve parlâmanter hükûmete ve onun tabîî zaruret ve alâkalarına müzaheret eder. Partimizin fikrine göre Türk milletinin ve Osmanlıların iki Avrupalı milletin içtimaî hayatındaki farkı kadar Avrupalı milletlerden farkı olmayacak derecede Avrupanın maddî, mânevî terakkiyatına iştirake muktedir olması vatanperverlik vazifesidir.

Bütün kanunların, bilhassa ceza, ticaret ve mülkî kanunların tanziminde heyeti teşriîye tam bir serbestî ile harekete malik olacaktır. Parti herhangi membadan olursa olsun iyi olduğunu zannettiği kanunları iktibas edebilir. Bu hususta partinin hakkı mutlaktır. Eski anane partiyi takyid edemez. Partinin yegâne hedefi Türkiye hudutları dahilinde bulunan halkın iyiliğini ve saadetini yükseltecek olan lâıyk idare bahş ve temin ve memleketi hürriyet, sulh emniyet pren-

siplerile idare etmek isteyen gençliğe ve kuvvete terk ve iade eylemektir. Aynı zamanda parti millî ve dinî emperyalizmin boş nazariyelerini red ile onların hatırı için memleketin servetini ve milletin kanını heder etmekten imtina eder.»

İnkılâptan itibaren harb-i umumî nihayetine kadar olan on sene Türkiye için mesut seneler değildi. Şark istibdadı Avrupa meyil ve istidadında bir grup zabıt ve memur idaresile mübadele edilmişti. Bunlar muhtaç oldukları içtimâî ve iktisadî inkılâptan az anlıyorlardı ve bunları hazırlamağa vakitlerini sarfetmiyorlardı. Fakat bu on sene Türk milletinin neşvünema ve inkişafında mühim ve hayatî idi. Yirminci asra doğru Türkiyedeki dinî cemaatler aynı zamanda siyasî birlikler olmuşlardı. Ve onların dinî liderleri bilhassa Rum, Ermeni patrikleri, siyasî mânada prensler halinde idiler. Türk kelimesi ekseriya sadece Muhammedan diye ve çok defa köylü ve tahsil görmemiş adam kastolunarak istihfafkâr mânada kullanılıyordu. İmparatorluk Osmanlı imparatorluğu olarak tanındığı ve yeni Kemalist cumhuriyeti Osmanlı (Ottoman) kelimesini tardederek memlekete Türkiye adını vermek istediği zaman Türkçe lisanında mütenazır kelime yoktu. Ve "Türkiye," şekli öylece adapte edilmek mecburiyetinde idi.

«Türk» kelimesi farklı bir seda ile aks etmektedir. Halk «Türk» adile ıftihar duymaktadır. Türkler artık Muhammet dinini diğer Türk olmayan

sünni milletlerle bir rabıta olarak hissetmeyip Türkiyenin mazisini hatırlamağa ve ondan muharip ve hâkim bir ırkın vicdanî gururunu duymağa başlamışlardır. Bu nevi hareketlerin ve uyanan yeni bir ırk vicdanının tesiri altında olan bu his, Türk kanından olan ve Türkçe konuşan milletlerle birleşmek mesaisine sevk etti.

Bundan maada şu iki ahval ve şerait bu his ve meyli takviye etti: (1913) senesindeki Balkan devletlerinin zaferi, Türkiyeyi hemen büsbütün denecek derecede Avrupadan attı ve onun merkezi sıkleti Anadolu ve Asyaya intikal etti. Bu hal, nazarı dikkati Türk ırkından olan ve Türkçe konuşan Türklerin sakin olduğu Kafkas ve Türkistanı çevirdi. Bundan maada, genç Türklerden bazıları, imparatorluk dahilindeki muhtelif milletlerin milli talep ve iddialarına hürmet etmeksizin Osmanlı vahdeti mefkûresinin yalnız gayri mantikî değil, aynı zamanda gayri amelî olduğunu anlamışlardı.

Türk millî mefkûresi daha ziyade Anadolu Osmanlı Türklerinin tarihî yurtlarının merkezine malik olup, tabii inkişafını, ekserisi henüz Rus boyunduruğu altında yaşayan mümasil Türk kabilelerinin istilâsında arayan ve ırk, lisan birliği ile kuvvet kesbedecek olan mütecanis bir devlete müteveccih bulunuyordu. Bu suretle pan Türk ve pan turanizm hareketi hâdis oluyordu. Buna mümasil fikir ve hareket, Rusyanın Kırım ve Volga Tatarları arasında zuhur etmişti. Bu ka-

bilelerin âzasından büyük bir kısmı, on dokuzuncu asırda hicret etmişlerdi, Vamberi nam muharrir bunların miktarının yarım milyona baliğ olduğunu hikâye eder. Bunların millî intibahları, hattâ bizzat Türkiyedeki hareketlerden daha evvel başlamıştı. Kazan akademisinde profesör olan İliminski Türk, Tatar lisanına Arapça harfler yerine Rus harflerini ikame etmek istiyordu. Ve bütün Arapça, Türkçe kelimeleri halis Türkçe kelimelerin müstaklariyle tebdil etmeğe uğraşıyordu. İsmail bey Gaspirenski Rusyada ilk büyük Türk gazetesi ve ilk hürriyetperver ıslahatçı fikirlerin tercümanı olan «Tercüman» gazetesini tesis etti.

(1903) tarihinde mezkûr gazetenin yirmi beşinci senei devriyesinin tesidi, bütün Rus müslümanları arasında büyük meserret ve şadümaniye fırsat verdi. Aynı senede Kahirede «Üç politika sistemi» başlığı altında, Türk muhacirlerinin organı olan «Türk» gazetesinin sütunlarında bir mümakâşa başladı.

Ali Kemal, Osmanlı sistemi

Ferit bey, İttihatı islâmı

Bir Volga Tatarı Gaspirenski'nin kayın biraderi olan Akçora oğlu Yusuf bey, yegâne ameli siyaset olarak «Pan Türk» hal ve tesviyesini tavsiye ediyordu. Turancılığın ilk havariyunundan olan bu zat gençliğinden beri İstanbul'da ikamet edip Rus inkılâbının ilk zamanlarında memleketine avdet etti. Ve Kadet partisine iltihak eyledi ve Kazanda bir gazete vücuda getirdi. Bununla beraber

daha sonra Tatar gazetelerinin muhabiri olarak İstanbula döndü, ve İstanbul'da «Türk yurdu» unvanı altında bir mecmua tesis eyledi. Aynı zamanda, Ziya Gökalptarafından idare edilen genç Türklerden bazıları mümasilî fikirleri idrake başlamışlardı. Bu gibi fikirler, evvelâ Selânikte doğan Türk milliyetçileri tarafından tesis edilen «Genç kalemler» ismindeki gazetede yer buldu. Bu gazete, yeni bir lisanın yeni bir edebiyatın doğuşunu ve temiz Türk medeniyetini şu suretle ilân ediyordu

«Lisan, Arapça, Acemceden istiare edilmiş olan kelimelerden temizlenmek mecburiyetindedir. Bu iki lisanın eski edebiyattan alınmış olan mevzu-lara ve hâdiselere hücum edilmek ve yalnız eski Türk lejand ve ananeleri üzerine müesses yeni bir edebiyat ve kültüre teşvik edilmek zaruretin-dedir.»

— Tekin Alp

Mazininin ve bu günün en büyük Türk muharrir ve şairlerini, eski üslûpcu ve gayri Türk addediyorlardı. «Yeni lisan» adile tesis edilmiş olan yeni bir cemiyet, Türkçeyi bütün yabancı kelimelerden temizlemek istiyordu. Buna mümasil Yeni Hayat, Yeni Felsefe gibi mecmualar ve cemiyetler, tam unvanlarile yeni bir hareketin remiz ve işareti oluyorlardı. Evvelki neslin garba doğru olan bütün temayülleri şiddetle itiraza duçar olmuştu. Mütedavil ilim ve fân Avrupadan

ithal edilecekti, fakat hayatın ruh ve cevheri mevrus ananelerden alındığı halde Türk olmak mecburiyetinde idi. Avrupa medeniyetini temamiyle adapte etmeğe çalışanlara istihfakâr bir surette, garp ve şark melezleri ve tatlı su frenkleri tesmiye ediyorlardı. Romancı şairlerin ve Avrupa nüfuzu altında islâhata taraftar olan ricalin, ilk Türk vatanperverlerinin tard ve reddini isteyen şu yeni nasyonalizmin ruhu, Halide Edip hanımın büyük siyasî romanında hülâsa edilmişti. Halide Edip hanım, Üsküdar'daki Amerikan Kız Kolejinde Avrupaî tahsil ve terbiyesini almıştı; hattâ 1921 yılında onun kitabı hakkında bir devlet adamı, «İşte bu bizim millî mefkûremiz» demişti.

Halide Edip, bu kitabında, yeni nasyonalizm hakkında, Panturanilerin toplantı hitabelerinin birinde «ben dinlerken, ruhum pek derinden harekete geliyordu. Ecdadımızın varlığı içinde, yeni Türkiyenin kökleşmesi emellerini, ne kadar derinden his ediyordum : Musiki, kanımızın en derin kaynağından fışkırıyor, ve beni uzaklara götürüyordu ; o kadar ki, bugün de onu işidiyor gibiyim. Eğer biz siyasî gayemizin husulu için halkı kazanmakta ilham kuvvetini haiz olmak istersek hayatın kaynaklarına kadar inmeği öğrenmek mecburiyetinde olduğumuzu his ediyorum.»

Bu hikâyenin kahramanı, «mütemeddin insan halinde inkişaf etmiş olan Atilla ve Cengiz ha-

nın tipi idi. „ İşte böylece hareket, eski anane bağlarını perçinleyip pekleştiriyordu. |

Fakat harsî verasetten bir şey meydana çı- karılmış değildi. Bütün Türk harsı Arap ve Acem- den istiare edilmişti. Maziden ihya edilmiş olan- lar, âdetlerle iptidai kabîlelerin şarkıları, ve mu- zaffer göçebelerin galip harp neşideleri idi. Bu- nunla beraber, Türk nasyonalizmi, bu hâtıralara tamamen rücu' etmişti : Elem ve ıztırap saatle- rinde ve imparatorluğun parçalandığı bir sırada za'fa düçar olmuş bir ırkın eski muharip ruhu tahrik edilmek mecburiyetinde idi. İptidai bar- barlığın şu evsafı, yeni hareketin bir çok lider- lerine taze ve neşvünemasının iptidasında bulu- nan bir ırkın, ihtiyarlayıp yıpranmış ifrat mede- niyetinden helâka maruz bulunduğu bir zamanda Avrupa'nın mirasına konmağa hazırlanmış olabil- mekte te'minat-bahş oluyordu. Bunlar, İslâm ta- rihini şöylece üç devreye ayırmağa başlamışlar- dı: Maziye ait olmak üzere Arap ve Acem devri ve bir de halen doğmakta olan türk devri. Mek- teplerde okunmakta olan yeni tarih, milletin mu- vaffakiyetlerini tes'it etmekte, ihtimal diğer mil- letlerden daha ileri gidiyordu. Yaylaların eski âdetleri ihya olunuyordu. Çocuklara verilen mu' tad islâm isimleri yerine uzun zamandanberi unu- tulmuş olan Türk isimleri iade olunuyordu. İstan- bulun fethi senei devriyesi gibi mâziye ait olan vak'aların hâtıraları hakkında evvelce nazarı iti- bare alınmayan ihtifaller yapılıyordu. Ve hükû-

met bu hâtıralara itinasını göstermek için o günlerde mekteplerin tatil edilmesini emrediyordu. Ve "binlerce tezahüratçılar mukaddes ruha müra-caat etmek ve önlerinde bulunan çetin vazife için İstanbulun büyük Fatihinin mezarına nümayişle gidiyorlardı. Bu cemmi-gafir İstanbulu yeniden zapt etmiş gibi duyuyorlardı. Onlar, şimdiye kadar kahramanlarının hâtıralarını taziz etmeğe asla fırsat bulamamışlardı. Şimdi ilk defa olarak ecda-dının gururlariyle geriye bakıyorlar, ve onları ta-zim ediyorlardı. Zira, artık halk şimdi kendi Türk milliyetini idrâke başlamıştı.,

Turan hareketinin müessislerinden biri olan Ziya Gökalp şiirlerinin birinde şöyle yazıyordu: "Kanımda daraban eden hislerim mazinin akisleridir; ecdadımın şerefli hareketlerini tarihin cürümüş, sararmış tozlu sahifelerinde değil, damarlarımnda, kalbimde akan kanda okuyorum. Irkımın şeref ve gururu, kahramanlık timsali Cengiz, Atılâm, indimde İskender ve Sezardan aşağı değildirler. Tarihin tetkikiinde esrarengiz ve meçhul bir sima olan Oğuz, benim kalbime daha munis-tir. O, henüz benim kalbimde yaşıyor, ve bütün şeref ve azametile damarlarımnda çarpıyor. Benim kalbimi nurlandıran ve bana şevk ve şadümanî ile şunu bağırmağı ilham eden Oğuzdur: [1] Türk

[1] Vatan, ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan
Vatan, ulu ve müebbet bir ülkedir: Turan.

aynen Ziya Gökalpın şiiri budur.

milletinin baba ocağı Türkiye değildir. Türkistan değildir; en uzakta olan yurt ve ebedî olan turandır..

„ Bu yeni nasyonalizm, siyasî ifadesini hassaten umumi harpte faaliyette bulundukları Rusyada yaşayan Tatarlar da dahil olduğu halde, Türkiye, Kafkasya, Türkistan, Efganistandan mürekkep bir Turan birliği teşkili gayretinde buldu. Brestlitovsk sulhundan sonra, kısa bir zaman için Bağdat hattı yerine, Berlin-Bakû-Buhara hattının, Türk - Alman tasarrufuna geçtiği sırada Panturan ittihadı teşekkül ve tahakkuk etmek üzere idi. Fakat, dahilde halkı siyasi cihetten terbiye etmeğe çalışmak, fantezi siyasi plânlardan daha mühimdi. 25 mart 1912 de Türkocağı, Türk halkının iktisadî, içtimai ve mânevî seviyesini yükseltmek ve Türk lisanının inkişaf ve tamamlanmasına çalışmak maksadiyle tesis olundu. Bu hareket, başlıca edebiyat, ve ilim adamlarının eseri idi. Müsamereler ve kurslar tertip edildi; Türkçenin tetkiki için bir akademi vücuda getirildi; ve gençler arasında spor ve güreşe hususi dikkat atfolundu. Harbiye Nazırı Enver paşa ile Maarif Nazırının idaresi altında bütün Türk mekteplerinde izciler derneği tesis olundu. Bu tesis mahiyeti itibarile resmî idi. Derneğin âzalarına eski Türkçe isimler verildi. Bu teşkilât bedenlen âtıl bir halde bulunan Türk gençliğine, oyun, gezinti ve faaliyet neşesi verdi. En mühim vazifelerden biri, Türklerin şimdiye kadar ticaret ve sanayide hiç bir rolü olmayıp

Rum ve Ermenilere terkettikleri iktisadî mevkii takviye etmekte. Rumlara boykot ve Türk kooperatif cemiyetlerinin ve Anadolu'nun daha büyük şehirlerinde Türk bankalarının teşkili, bütün bunlar hep o gayeye hizmet içindi. Kadim Türk mimarî üslûbu yeni binaların inşasında ihya olundu. Bütün bu hususi faaliyetlerin fevkinde bir milliyet ruhu, modern şövenist Avrupadan Türklerin adapte ettiği mefkûre, tarihin hatalı tefsirleriyle birlikte havalarda uçuyordu. Vakıa, Türkler Ziya Gökalpın şu sözlerinden anlaşılacağı veçhile ekseriyetle bunu kabulden imtina ediyorlardı : «Turan, hayalî bir baba ocağı değildir. Asyada bir arada yaşayan Türk kabîleleri Türk bayrağı altında toplanacaklar ve büyük Türk imparatorluğunu teşkil edeceklerdir. Türkler, şuursuz ve maksatsız olarak sadece insan yığınları gibi yaşamak mecburiyetinde olmayacaklardır. Onlar, fertlerin bütün zeval bulan hayatlarından müteşekkil olup ebedî bir hayat vücuda getiren tek bir kütle olarak birleşeceklerdir.»

Ömer Seyfettine gelince, o da bunu şöyle ifade etmiştir : «Türkler, iktisadî hedeflerini istihsale muvaffak oldukları vakit Pantürk fikri tahakkuk edecektir. Bu iktisadî hedefler, Hindistana ve Çine bir yolu istilzam edecektir. Eski zamanlarda olduğu gibi biz o yola hâkim olduğumuz vakit, Türk kavimleri birleşecekler ve dünyadaki mukaddes vazifelerini ifaya başlayacaklardır.»

İşte genç Türkler, bu akidelerin tesiri altında

büyük harbe dahil olmuşlardır. Türk milletinin kalbinde yer bulan nasyonalizm mefkûresine gelince, o da her yerde olduğu gibi aynı içtimâî inkişâflarla hazırlanmıştır. Bu inkişâflardan şu üçü bariz surette göze çarpar: (1) Yeni bir lisanın hudusu. (2) Din hakkında yeni tavır ve hareket. (3) Kadının umumî hayata girmesi.

Münevver sınıfların ananeleri klâsik dil ve eski lisan ve edebiyat yerine halkın anlayabileceği canlı bir edebiyat lisanının nasıl vücuda gelebildiğini henüz işaret ettik. Bundan mâda, nazım ve veznin cezri surette tahavvülü vücuda gelmişti. Hecelerin hesabı suretiyle basitleşmiş olan ölçü sistemi, arabî ve farisî edebiyatın pek karışık ve klâsik olan vezinleri yerine kaim olmuştu. Edebiyatta ve ilmin bütün şubelerinde fenî tâbirleri tayin ve tespit eden ıstılah akademisi tesis olundu. Bu zamanda yeni milliyetçiliğin, din hakkında olan tavır ve hareketi, on sene sonraki kader bariz değildi. İşte bunda, ve kadının kurtulması meselesinde 1910 senesinde değil, 1920 senelerine doğru, Türkiyenin dinî bir devlet halinden millî bir devlet haline inkilâbının neticesi göründü.

Akdeniz dinleri olan Budizm, Hıristiyanlık ve İslâmlık, kadınlara daima bir madun mevki vermişti. Dine ait vazife ve makamlar erkeklere hasredilmiştir. Erkekler, Allahı ve onun şeriatlerini ilham edecek olan akidelerin tetkik ve mütalâasını kendilerine hasretmişlerdir.

Yeni demokratik milliyetçilik, zaruri olarak kadının mevkiini değiştirdi. Kadına, ırk ve beden ve zürriyeti arttırma noktainazarından çocukların anaları ve ilk mürebbileri gibi hususi mülâhazalar atfolunmuştu.

Milliyetçilik, telkin ve ilham anlarında din misali, Allahın ve insanların hali vicdanisine müteallık birliği olmayıp, daha ziyade birleşmiş ve başlıca vatanları ve ocakları etrafında toplanmış olan bütün bir milletin mütekabil vecdi ve hali vicdanisidir. Bunun için kadın, gayri kabili içtinab olarak, millî efkâr ve hissiyatta, dinî hissiyatta olduğundan ziyade merkezî bir vaziyet işgal eder. Bundan mâda, demokrasi, hiç değilse usulen milletin mukadderatını tâyin haklarında hissedar olanların dairesini tevsie mütemayildir.

Tabii demokrasi mefkûresi, bu hakkı bütün şuurlu insanlara terketmeğe mecburdur. Bunun için, dinden ziyade milliyetçiliği galip bulunmuş ve fikir ve idrâki rehber edinmiş olan cemaatlerin kadınlarına yeni ve farklı içtimai bir mevki vermesi makul olur. 1908-1914 arasındaki seneler, henüz halk arasında galip olan dini nüfuz ve âdet ve ananeden mütevellit mezhep ve tarikat alâka ve tazimlerine karşı, lâyikliğe ve terakkiye matuf terbiye ve irfan hareketine hasrolundu. Yüksek ve hür İslâm akidelerini vaız ve nasihat etmek üzere dinî mecmualar tesis edildi. Ayda iki defa çıkan «İslâm mecmuası» unvanlı gazete, islâmiyeti, Türk milliyetperverliğinin ruhu ile şöy-

le izah etmeğe çalışıyordu: Onlar diyorlar ki, [Türk halkı, Kur'anı Araplar gibi anlayamazlar, ve meselâ nazariyelerini Kur'anın emir ve ihtiva ettiği «elemri bilmaruf» (örf ve âdete göre hareket ediniz) prensibine istinat ettirirler. Eğer böyle ise, millî örf ve âdet, iyilik ve kötülüğün hükümü, veyahut daha iyi ifade etmek için halkın ruhu olabilir. Fahat Arap ve Türk halkının ruhu bir değildir. Aralarında büyük bir fark vardır. O kadar ki, bunların İslâm dinini anlamaları ve tefsirleri bir olamaz.]

Kur'an Türkçeye tercüme olundu ve umumi harbin infilâkından evvel üç tercüme intişar etti. Camilerde halifelerin isimlerinin zikrolunduğu cuma duası olan hutbeler dahi, bazı yerlerde Arapça yerine Türkçe okundu. Aynı zamanda yüksek mekteplerde ve kollejlere meslek dersleri değiştirildi. Şimdiye kadar tamamen dinî ve iskolâstik olan dersler yerine, asri malûmatın esasları dershanelere ithal olundu. Daha fazla bir tedbir olarak, bugüne kadar şeyhislâmların idaresinde olan hukuk mahkemeleri adliye nezaretinde madun bir dereceye indirildi. Kadınlar, İttihat ve Terakki cemiyetinin 1908 de gizli bir cemiyet halinde olduğu zamandan itibaren faal bir rol oynamaya başladı. O senenin inkılâp şevk ve harareti Türk kadınlarını içtimalarda bulunmaya ve ilk defa olarak meydana çıkmaya sevketti. Harem hayatının şiddetli tecridi, aynı zamanda Türkiyede diğer orta zaman zincirlerinin kırılması gibi parça-

landı. Bunların hepsi ilk tedbirlerdi. Haremlerdeki sıkı nizamlar devam ve mukavemet ediyordu ve bunların ihlâli polis müdahalesine kadar bile götürüyordu. Meselâ, Halide Edib gibi bir kadının yalnız erkeklerden mürekkep bir cemiyette konuşması büyük bir hâdiseydi. O söylerken, ananevi peçesile yüzünü örtmek mecburiyetindeydi. Fakat Türkocağının propagandası, kadının halâsı akidesini halk sıralarına nakletti. Halide Edib (peçe taşıyanların tekâmül cemiyeti) unvanı altında bir cemiyet tesis eyledi. Bu cemiyet, terbiyevî müsamereler aktetti ve kadına ıptidai malûmatı vermek üzere bir mektep açtı.

Osmanlı kadınlar cemiyeti aynı gayeyi takib etti. Bu cemiyet, 1913 de İstanbulun bir semtinde tasavvur ettiği kız mekteplerinin birincisini açtı. Türk kadınlarının hukukunun müdafaası cemiyeti de «Kadınlar Dünyası» unvanile Kuranın ve Kütübü mukaddesenin başlıcalarında mündemiç prensipler üzerine, kadın haklarının müdafaası ve kadının evin muhafızı ve çocukların mürebbisi olması gibi tabii vaziyeti mevzuu üzerine bir gazete neşretti. Bunlara ilâveten bir çok yazıları havi olarak kadınlar tarafından vücuda getirilmiş olan daha bir kaç gazete vardı. Kadın işlerinin yükselmesi için olan İslâm cemiyeti, kadınları sanayie sokmağa çalışıyordu. 1914 şubatında iki yüz elli kayıtlı talebesi ile İstanbul Darülfünununda hususî kadın dersleri başladı. Okunan mevzular, hıfzıssıhha, ev idaresi bilgisi ve kadının hu-

kuk ve vezaifi idi. 1920 - 1921 senelerinde İstanbul Darülfünununun Felsefe fakültesinde 151 erkek 38 kız, Fen fakültesinde 62 erkeğe mukabil 61, Hukuk fakültesinde 325 erkeğe mukabil 8 kadın vardı. 1921 de ilk defa olarak doktorluk tahsiline kadınlar kabul edildi.

Genç Türkler aynı veçhile tahsilin ıslahına da çalışıyorlardı. Filhakika, 1912 senesinde bütün mekteplerde umumî malûmatı vermek hususunda nezaretin kabul ettiği program, nazariyatta iyi bir sistem temin etti ise de, ameliyatta mesele tamamen ihmal ediliyordu. Hattâ inkılâptan sonra dahi az tebeddül vardı. Programlar şumullü bir maksatla tertip olunuyor idi ise de onları mevkiî tatbika koyacak ne zaman, ne çare ve ne de teşkilât vardı.

İlk mektepler, daha yüksek tahsilin lehine olarak ihmal ediliyordu. Ahrar fırkasının parti programı, fennî ve amelî terbiyeye daha fazla dikkat edileceğini ve ferdî gayret ruhunun ve teşebbüsün yükseltileceğini ve şarka mahsus atalet ve memuriyet mesleğine rağbete karşı mücadele edileceğini ve gençliğin serbest hayata sevk ve iktisadî terakkinin istikmalı için terbiye edileceğini iddia ve talep ediyordu. Halk böyle bir ıslahatın zaruretinin anlıyordu. Fakat onların fiilen tahakkuku daha ziyade istikbale terkedilmek mecburiyetinde idi.

1913 de mektebe devam mecburi ve parasız kılındı. 1913 - 14 senelerinde 200,777 çocuk ve

41,293 kız resmî ilk mekteplere devam ediyordu. 1518 talebe Darülmuallimlerde vardı. 69 orta mektepte 10,671 talebe, onbir tâli mektepde (ida-dî mektepleri) 6202 talebe vardı. Şu devlet mekteplerine ilâveten ecnebler ve bilhassa misyonerler tarafından tesis edilmiş olan hususî mektepler de vardı.

Umumî harb, Türkiye hükûmetine, bu mektepleri millî devletin kontrolu altına koymak hususunda çok arzu ettiği fırsatı verdi.

İlk teşrin 1914 ve eylül 1915 kanunları, Türkiyede bulunan ecnebi mektep ve müessese ve hastanelerini devlet murakıbesi altına koydu. Türkçe lisan mecburi kılındı. Tedrisat tamamen devlet mekteplerindeki gibi tedris olunacaktı. Muallimlerin devlet imtihanlarını geçirmesi matlup idi. Bu mekteplerde bulunan talebeler hiçbir dinî tesire tâbi olmayacaklardı. Yeniden hiçbir ecnebi mektebi ve müessesesi tesis olunmıyacaktı.

Milliyetçiliğin bu safhasında, Türkler şark ile garp arasında mütereddit idiler. Avrupa emperyalizmi tarafından tehdit edilmekle onlar Asya ve Turana doğru bakıyorlardı; fakat aynı zamanda devleti Avrupahılaştırmağa çalışıyorlardı. Türk nasyonalizminin umumî harbi takip eden yeni safhasında dahi henüz tereddütleri devam ediyordu. Anadolu milliyetçiliğinin Avrupaya karşı mücadelesinde, Asya'nın ve Rusyanın yardımını ve teveccühünü aramakla beraber, aynı zamanda tamamen Türkiyeyi Avrupahılaştırmağa ve Asya nü-

fuzundan kesip ayırmağa kuvvetli bir meyil ve istidat uyandı. Zafer elde edildiği vakit, netice bu son meyli takviye etti. Türkiye, büsbütün millî ve demokratik bir devlet olmak ve dinî serbestlik devrine intisap etmek gayretinde diğer şark devletlerinden daha ziyade metin karar ve tedbirler aldı. Fazla olarak, bu yeni devir, panturanizm fikrile olduğu gibi, şarka teveccüh ve panislâmizmin ilk devirleri ile de bir açıklık mânasına idi. Türkiye, umumî harpten sonra olan yeni âleme, Avrupanın yeni millî hükûmetlerinin dar düşünceleri ve taassupları vesair noksanlarına nispetle tam asrî, millî devlet olarak kendini arz ediyordu. O, faal ve istikbale müteveccih memleketini, giyinmesinde ve dahilî ve haricî ruhunda müessir olan mazinin bütün İslâm ve Osmanlı bağlarını mümkün olduğu kadar koparıp ayırmağa karar verdi. Onunla beraber değişen siyaset, umumî harbin Osmanlı imparatorluğunu dağıtması ve ancak bir Türk cumhuriyeti ve millî ve mütecanis bir devlet bırakması hakikatile sühulet peyda etti. Türkiye bu suretle haricî sahada kaybettiği kuvvetini kendi içinde kazanmış oldu.

Müttefik emperyalistler, bilhassa 1915 martı ve aynı senenin 26 nisanında imzalanan misakı ve gizli muahedeleri 1916 senesi ilkbaharının ve 1917 nisanının gizli itilâfnameleriyle aşikâr olduğu ve hile Türkleri senelerce harpten sonra tamamen bitap görüldüğü bir sırada bir daha ka-
tî

mücadele için son kuvvetlerini toplamağa mecbur ettiler. Bunun neticesi bir buçuk asırdanberi ilk defa tamamen müstakil ve Avrupa devletleriyle mutlak müsavat sınıfında yeni bir Türkiye'nin doğması oldu. Bu hâdise, Japonya'nın zuhurundan sonra şark milletlerinden birinin böyle bir müsavat istihsal edebilmesinin ilk misali oldu.

Harbin son senelerinde beşinci Sultan Mehmet Reşat öldü. Ve prens Vahdettin altıncı Mehmet olarak ona halef oldu. 30 teşrini evvel 1918 Mondros mütarekesine sevk ve icbar eden Türkiyenin askerî ihilâlî neticesinde; o zamana kadar mevkii iktidarda bulunan genç Türk liderleri Enver, Talât, Cemal firar ettiler. Bunlar Almanya ve Asya'ya teveccühe dair olan mazinin siyasetine sadık kaldılar. Enver, siyasî hayallerinin gayesi olan Turana, Türkistana doğruldu. Orada bir muharebede vefat etti. Cemal de Afganistana gitti ve oradaki orduyu tensik etti. Talât dahi Rus - Cermen Türk garbî Asya anlaşma bağlarını elinde tutmağa çalıştı. Bir suikastın kurbanı oldu. Bu işler İstanbulda Ahrar (liberal konservatif) ve İngiliz taraftarı insanlarla mübadele edilmiş oldu. 1919 martında Damat Ferit paşa sadrâzam oldu.

Mütareke şeraiti, ne Türk ordusunun silâhtan tecridini, ne de memleketin dahilî işlerine müdahaleyi ihtiva etmiyordu. 1919 senesinin ilk baharında Mustafa Kemal, Türk hükûmeti tara-

findan ordu müffettişi olarak Anadolu'ya gönderildi. O Harbi umumide genç yaşında bir asker ve bir teşkilâtçı olarak temayüz eylemişti. Fakat daha sonra genç Türklerin işleriyle olan şahsî husumeti dolayısıyla bir kenara çekilmişti.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya İngilizlerin muvafakatile gönderilmiş olması (demir gibi) talihinin garip bir misalidir. Türk nasyonalizminin yeniden parlamasının saiki doğrudan doğruya Rum milliyetçiliği ile olan tesadümdür. Rumlar, cenubi Avrupada millî hayatı uyanmış ve büyük mazinin hâtıralarıyla yeniden canlanmış ilk millettir.

Filhakika Yunan krallığı, mevcudiyetinin yüzüncü senesine kadar mazinin Elen mirası dolayısıyla muhik olduğunu farzettiği ümit ve intizarını hiç bir suretle tatmin edememişti. Buna rağmen Rum iredantizmi, Rumlarla meskûn diğer Türk vilâyetlerini ve Girit ve Ege denizi adalarını millî krallığa birleştirmekteki mesaisine esas kılmıştı. Fakat panelenizm daha ileri gitti. İlk günlerde Anadolu ve Marmara denizi sahilleri Rumlarla kolonize edildi; Rum harsinin başlıca merkezleri daha büyük Yunanistanda idi. Bu suretle Bizans ve İyonya bir kere daha Rum olmuş olacaktı. Giritli bir avukat ve millî Rum lideri olan Venizelos, bu tasavvurlarının tahakkuku için umumî harb âkıbetinin müsait bir fırsat olduğunu gördü. O İngiliz kabinesinin muzaheretine nail oluyordu. Çörçil, lord Birkenhead ve Loyd Corcun dahil bulunduğu bu kabine, Arabistan ve İran

aşırı Hindistana kadar yapılan, bir taraftan İstanbul ve diğer taraftan Mısırdan itibaren tek bir geniş arazide blok halinde büyük bir orta şark imparatorluğunun vücuda getirilmesine müteveccih şark siyasetinin mesuliyetini hamil bulunuyordu. Çörçilin bu siyaseti, aynı zamanda harb sonu senelerindeki Arabistan ve İran devletlerinin mukadderatını tâyin ediyordu. Bu bilhassa netice itibariyle Türkiye üzerinde felâketi mucipti. 1918 de garbî Asyada İngilterenin iki kuvvetli hasmı ve rakibi hâkim devletler ortadan kalkmış görünüyordu. Bunlar, hemen bir asırdan beri İngiliz imparatorluğu ile Hindistan yollarının ve orta Asyanın murakabesinde münazaa ve münakaşa halinde olan Rusya ile umumî harbe tekaddüm eden senelerde Hindistana ve Irak ile İranın mühim petrol kuyularına tehdit mânasına olan Bağdat demir yolunun Almanyası idi. Artık şimdi İngiliz siyaseti için bu muvaffakiyeti katî surette hareket ve netice ile istismar etmek ve yeni bir Rus tehdidine karşı bir tabya gibi Avrupa ve Asyayı tehdit eden içtimaî inkilâba karşı tazyik ve itfaya hâdim bir vasıta olarak takviye etmek te mümkün görünüyordu. Tam şarki Avrupada olduğu gibi hudut devletleri tesisi suretile olacak olan bir «Sihhi kordon» Avrupa medeniyetini Rus sirayetinden himaye edecekti. Bu suretle İngiltere ve garp devletleri Kafkasyada böyle bir kordonu vücuda getirmek istiyorlardı. 1918 ve 1919 yıllarında İngiliz askerleri Bakû, şimali İran ve

Kafkasyayı mühim gaz sahalarile beraber işgal ettiler. Rusyanın tehdit ve tecridi için İstanbulu elde tutmak ve Karadeniz methaline hâkim olmak daha esas idi. Bu yeni Cebelüttarik ile İngiltere, Rusya ve Tuna devletlerine ve Kafkasyaya ve bilhassa Bakûdan itibaren gaz borusu hattının nihayet bulduğu Batuma hakim olmak istiyordu. İstanbul ve Kafkas tabyasının arkasında İngiliz nüfuzunda kalacak olan geniş bir erazi sahası; Kahireyi Maverayı-ürdün ve Iraktan geçerek Hindistana rapteden bir şimendüfer ve buna muvazi otomobil ve hava hatlariyle muhafaza ve idare edilecekti. Bu demiryolu hattının ve Irak, İran kuyularından gaz nakliyatının sahil üsleri olan Hayfa ile Basra zaten İngilizlerin elinde bulunmakta ve Halep, İskenderun ve bununla beraber büyük şimendifer hattı ve Basra körfezinin cenahı Kıbrıs tasarrufile himaye olunuyordu.

İngilterenin, Anadolu siyasetinde Yunanistanı bir alet gibi kullanmağa ve onunla ittifak etmeğe sevk eden ve İngilterenin siyasi hâkimiyeti vaziyetini temin etmeğe matuf olan bu mesaiye, mali ve ağır sanayile bir arada müşterek menfaatlerin yükselmesiyle yardım ediliyordu. Yüz elli senedenberi büyük Rum ticaret hanedanları olan (Rallis) ler, (Rodokanakis) ler ve (Mavrokordatos) lar, (Petro Kokinos) lar, (Arjantis) ler ve emsali Odesa vasıtasile garba doğru olan buğday ticareti ve Mançesterden şarka satılan pamuk emtiyasına hâkim olarak büyük servetler yapmışlardı. Ve

Kafkas gazlarının büyük bir kısmına ve Donetz (Don nehrinin bir ayağı) havzasının maden servetlerine sahip olmuşlardı. Bunlar Mançesterde, Marsilyada, İskenderiye ve Atinada yerleşmişler ve Rumların halâsı ve hürriyeti hareketine sene-lerce nakdî yardımlarda bulunmuşlardı. Ve tabiatile Rus Boişevizmini kendi düşmanları gibi adde-
 diyorlardı. Bunlar, büyük İngiliz madenciliğinde ve bu sırada diğer büyük İngiliz firmaları gibi Yunanistanda bir şube açmış olan (Vickers) lerin cep-
 hane imali firmasına da iştirak etmişler ve Yunanistanda büyük müsaade ve imtiyazlara maz-
 har olmuşlardı. Pariste bulunan Sir Basil Zaharoff liberal ricalinden Gladston günlerinin Türkaleyh-
 tarlığı istidadını tevarüs etmiş olan Loyd Corc ile Yunan maliyesi arasında bir mutavassıt gibi ha-
 reket ediyordu. Aynı zamanda bu Yunan firma-
 ları ve İngiliz hükûmeti ve maliyecileri (British Shell and Royal Dutch oil Company) ile dünya gaz sahası kontrolü için birleşik olan American Standard oil trostiye de alâkadar bulunuyorlardı. Hattâ umumî harb esnasında Musulun zengin ol-
 duğu farz edilen gaz sahası iki gurup arasında bir tatmin kemiği olmuştu.

İşte bu vaziyet, Yunan nasyonalizmini Türkiye üzerine hücum ettiren umumî siyasi arka zemin idi. 9 mayıs 1919 da Rum ruhani reisi olan ve Osmanlı imparatorluğu içindeki Rum kilisesine bağlı bulunan Osmanlı tebeasının siyasi mümes-
 sili İstanbul Rum patriği Türkiyede sâkin Rum-

ların bundan böyle Türk tebeası olarak kendilerine tahmil edilen vazife ve mecburiyetleri kabul ve ifa etmiyeceklerini ilân etti ve Babıâlı ile olan münasebetlerini kesti. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e karaya asker çıkardı. Ve İzmir'in civar arazisini işgale başladı. Türklerin buna cevabı, imparatorluğun bu vilâyetlerini asla vermemek kararı idi. Bu toprakların Türk olduğunu Lloyd Corc dahi 5 kânunusani 1918'de harb gayeleri hakkında söylediği büyük nutkunda "biz Türkleri ne payitahtından ve ne de kahir bir ekseriyetle Türk ırkından olan Anadolu ve Trakyanın zengin ve meşhur topraklarından mahrum etmek için harbetmedik," (Times 7 ikinci kânun 1918) sözleriyle teyit ve tasdik etmişti. Muhtelif istikametlerde içerilere doğru ilerlemek isteyen Yunanlılara karşı silâhla mukabele başladığı gibi, Anadolu'nun iç taraflarında Mustafa Kemal paşanın liderliği altında geniş bir millî hareket ve kıyam tensik olunmaktaydı. Rumların İzmir havalisindeki taşkınlıkları ve açık ilhak hareketleri ve Anadolu'nun şimalinde bir Rum Pontus cümhuriyeti kurmağa doğru olan teşebbüsleri Türk millî kıyamını tahrik ve takviye ediyordu. 13 Temmuz'dan 6 ağustos'a kadar Mustafa Kemal paşanın idaresi altında Erzurum'da millî bir kongre vücudâ getirildi. Bu kongreyi Sivasta ikinci bir kongre takip etti. Burada «Anadolu ve Rumeli müdafaa-i hukuk cemiyeti» teşkil olundu. 9 Eylül Sivas kongresi, diğer maddeler arasında [memleketimi-

zi tehdit eden dahilî ve haricî tehlikelere karşı milli vicdan harekete geldi ve bu kongreyi vücuda getirdi ve kongre şunlara karar verdi: Osmanlı imparatorluğu ile müttefikler arasında akdolunan 30 teşrinievvel 1918 tarihli itilâfnamede tesbit edilmiş olup, kahir bir ekseriyetle Türklerle meskûn olan hudutlar dahilindeki Türk erazisinin heyetiumumiyesi tek ve taksimi kabil olmayan bir kül teşkil eder. Vatanımızın ve millî istiklâlimizin tecavüzden masuniyetini ve makamı hilâfet ve saltanatın idamesini temin etmek—hilâfet ve saltanata ait olan yukarıdaki fikrin o tarihlerde bu yolda ifade edilmesine zaruret vardı—maksadile millî gayret ve hamiyetin tahriki ve millî iradenin muvaffakiyeti esastır.

Topraklarımızın herhangi bir kısmının işgaline ve hassaten ana yurdumuzun zararına müstakil bir Ermenistan veya müstakil bir Yunanistan teşkiline karşı mutlak bir surette mukavemete karar verdik] sözlerini ilân ediyordu. Aynı zamanda kapitülâsyonları şiddetle protesto ile beraber, İstanbul hükûmetinin bütün teşebbüs ve hareketlerinin, karar ve hükümlerine tevfiik edilmesini zarurî kılan bir millet meclisinin içtima davetini talebediyordu. Emperyalist gayeleri takip etmiyerek Türkiyenin millî haklarını tanıyacak olan her hangi bir büyük devletin fennî ve iktisadî yardımını kabule amade olduğunu ilân ediyordu. İstanbulda damat Ferit paşa hükûmeti ilk teşrinde istifa etti. Ali Rıza paşa sadrazam ol-

du. İntihabın neticesinde 11 ikinci kânun 1920 de mebusan meclisi İstanbulda toplandı. Merkezini Sivastan Ankaraya nakletmiş olan Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyetinin esaslarına ve ana hatlarına göre 28 ikinci kânun 1920 de Türk millî misakını imzaladı. Fakat bu meclisin ömrü kısa oldu. 1920 şubatında Lord Balforun 1917 nisanında Anadolunun nihai taksimi hakkında Fransa hükûmetine verilen mahrem muhtıra neşrolundu. 1920 martında İmirin Yunanlılar tarafından işgali üzerine irtikâp olunan feciaları tahkika memur itilâf devletleri komisyonunun raporunun neşrine Venizelosun talebi üzerine İngiltere hükûmeti müsaade etmedi. 16 mart 1920 de itilâf devletleri askerleri İstanbulu işgal etti. Bir takım mühim Türk politikacıları İngilizler tarafından hapsedilerek siyasi esir sıfatile Maltaya gönderildi ve damat Ferid paşa tekrar sadrazam oldu. Nisan 1920 de Mustafa Kemal paşa ile Anadoludaki milliyetçilerin asi olduğu ilân olundu. Mebusan meclisi dağıtıldı. Mebusların çoğu Ankaraya savuştu. Millî meclis yeniden Ankarada 23 nisan 1920 de içtimaa başladı. İngiliz matbuatı, Mustafa Kemal paşa ile Ankaraya tabi Türkleri şaki diye mevzuubahs ediyor. Millî hareketin kısa bir zamanda ezilip bertaraf edileceğini temin ediyordu. Aynı zamanda 1920 nisanında San Remoda müttefik devlet adamları arasında Türkiyeye teklif edilecek olan sulh şartları üzerinde son itilâfa varılmıştı. Bu şartlar, istikbal Türkiyesinin

esasları olarak Sevr muahedesine dercolunmuştu.

Sevr muahedesi, Türklerin arzu ve talepleri hakkında en ufak bir mülâhaza ve itibara lüzum görmemiş ve mutedil Türklerin bile intizarlarının derecesini geçmişti. Türklere Rumeliden yalnız İstanbul bırakılıyor ve Anadolu'da bir Ermeni, bir Kürt hükûmeti vücuda getiriliyordu. Hattâ geri kalan toprakları dahi kısmen Yunanistan'a terkediliyor, kısmen de İngiltere, Fransa ve İtalya'nın nüfuz muntakası olarak taksim olunuyordu. Türkiye silâhtan tecridolunuyor, malî ve dahilî idaresinin ve adlî sisteminin devletler tarafından murakabesi suretiyle hareketinin serbestisi hiçe indiriliyordu. San Remo konferansı dahi, Fransa'nın Musul gazlarından dörtte birini almak suretiyle, müteakıl gaz menfaatleri hakkında Fransa ile İngiltere arasında itilâf husulünden dolayı mühimdi. Hattâ İstanbul hükûmeti Sevr muahedesini imza etmek istemedi. Bunun neticesi olarak Yunan askerleri Venizelos'un talebi ile müttefikler tarafından Edirne ile beraber Trakya'yı ve mülhak arazisiyle beraber Bursa'yı — tarihleri, ve buralarda padişahların medfun bulunması hasêbiyle Türkler tarafından mukaddes şehirler sayılan her ikisini de — işgale memur edilmişlerdi. Yunanlar bu vazifeyi ifaya başladı. Bunun üzerine 15 ağustos 1920'de İstanbul hükûmeti Sevr muahedesini imzaladı. Bununla beraber, millî cidal ve mukavemet Ankarada tensik olunmakta devam ediyordu. Nihayet Av-

rupa ve hassaten İngiltere artık İstanbuldaki hükümetin Türkiye'yi temsil ettiğine inanmıyordu. Anadolu'nun bütün vilâyetlerinde acele millî intihaplar yapıldı. 23 nisan 1920 de, ikinci kânunda İstanbul Meclis âzalarından olup ta İstanbul'dan kaçabilmiş olan 80 mevcuda ilâveten 270 mebus Türk Millî Parlâmentosu olarak Ankrada toplandı.

Mustafa Kemal Paşa, ilk açılış nutkunda padişahı hal'etmeksizin bütün kudret ve salâhiyetlerin parlâmentoya intikalini istedi. Kendisi Millî Meclisin reisi seçildi. Kabine yerine de Millî Meclisin âzasından on bir kişilik bir icra heyeti intihap olundu. İcra heyetinin reisi oldu. Şeyhülislâmlık ve sadrazamlık makamları kaldırıldı. Ankara Millî Meclisi, 16 mart 1920 de İstanbul'un müttefikler tarafından işgal edilmesi üzerine, İstanbul hükümetinin ve onun bütün kanunlarının hükümsüz olduğunu dahi ilân etti. Bununla, Sevr muahedesinin imzalanmış olması Türk milleti için icrası zarurî bir hüküm ve mecburiyet olmuyordu. Millî Meclis 5 eylül 1920 tarihli bir kanun ile dahi ana vatanın ve Türk milletinin hürriyet ve istiklâli gayelerinin husulüne kadar kendisinin içtima halinde kalacağını kabul ve ilân etti. 1921 ikinci kânunda Millî Meclis bir teşkilâtı esasiye kanunu kabul etti. Bunda, "Hâkimiyet bilâkaydû şart Milletindir. İdarî sistem, halkın kendi mukadderatını bizzat kendi mura-kabe etmesi esasına istinat eder. İcra kuvveti teşri salâhiyeti hakkı milletin tek ve hakikî mü-

messili olan Millet Meclisine mevdudur. Türk imparatorluğu, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur» deniliyordu. Bu prensiplerle, tam bir demokrasiye mahsus Cumhuriyetin ilânını göstererek halkın mümessilleri vücuda getirilmiş ve bütün kudret ve salâhiyet şekil ve usulleri birleştirilmiş oluyordu. Ankara Millî Meclisi aynı zamanda evvelki sene İstanbul Meclisi tarafından kabul edilmiş olan Türk Millî Misakını tasdik ve teyid etti.

Müzakereyi idare etmek maksadiyle o ayda İstanbuldan Ankaraya gönderilmiş olan İzzet paşa Büyük Millet Meclisini gördü ve tetkik etti. 1921 senesinde Ankaradaki yeni hükûmetin diploması vaziyeti kuvvetleniyordu. Orduları, Ermenistanda ve Kilikyada muzaffer olmuştu. Bunların açtığı cidal, müslüman milletlerin bilhassa Hindistan müslümanlarının şevk ve hararetini yükseltiyordu. Şark, Türk milliyetçilerine, Avrupa emperyalizminin ilerlemesine karşı bir tabya nazariyle bakmağa başladı. Yalnız Yunanistan'la İngiltere ne olmakta olduğunu anlamakta kusur ediyorlardı. 1921 şubatında, Müttefikler tarafından Londra'da akdedilmek üzere bir konferansa davet vaki oldu. Bu konferansa, İstanbul delegeleri ve ilk defa olmak üzere Ankara ve Yunanistan delegeleri de iştirak etti.

Ankara delegesi Bekir Sami bey Türkiye için söz söyledi. Bekir Sami bey fevkalâde mutedil programını ileri sürdü. Edirnedен sarfı nazar

edilmesi arzusunu ve milletlerarası kontrolla beraber bir Hristiyan valinin idaresi altında İzmirde geniş mikyasta bir muhtariyet bahşolunmasını istedi. Fakat Rumlar temerrüt etmekte devam ettiler. Onlar İngilizlerin yardımıyla muharebeye tekrar başladılar. Bununla beraber Ankara şarkta ve garpta müttefikler buldu. Fransızlar, Türkiye ile anlaşmağa doğru bir vaziyet gösterdi. Bu cephe değiştirilmesine kısmen Yunanistandaki siyasî ihtilâl sebep oluyordu. Yunanistanda Alman taraftarı olan kiral Konstantin 1920 senesi ilk kânununda Venizelos'un yerine geçmişti. Diğer taraftan, Fransada (American Standard Oil) kumpanyasının artan nüfuzu da sebep oluyordu. Bu kumpanya Paris bankalarında, ve matbuatında sermayesi olan (British Shell) kumpanyasına karşı açtığı mücadelede (Bank de Paris) ve (Bank Pays-Bas) nın ve (Le Matin) gibi gündelik gazetelerin müzaheretini kazanmış ve bu suretle kat'î bir nüfuz tatbiki vaziyetinde kalmıştı. Türkiye'ye vardım etmek American Standard Oil kumpanyasının menfaati iktizasındandı; çünkü bu kumpanya Bağdad demir yolunun bir kısmını murakabe ediyordu. Musul havalisi hakkında dileklerde bulunuyordu. Bu suretle 1921 martında ve aynı senenin 20 ilk teğrininde Fransız hükûmeti ile Fransız-Türk itilâfı husule gelmiş olup, bununla Fransız hükûmeti Ankara hükûmetini tanıyor ve ona Kilikya'yı iade ediyor ve Fransada kalacak olan İskenderun havalisi için resmî lisan olarak türkçeyi ve hususî bir idareyi vadediyordu.

Daha mühim olarak, Rus hükûmeti, ve Kafkas Cumhuriyetleri ve İran'ın şark hudutları hakkında Afganistanla muahedeler akdedilmişti. 1 mart 1921 de Türkiye ile Afganistan arasında Moskovada bir dostluk ve ittifak muahedesi akdedildi. Bu muahedeye göre her iki devlet, birbirlerinin istiklâlini tanıyor ve her birisi diğerinin payitahtında bir sefir ile temsil ediliyordu. Muntazam seri posta münakaleleri tesis edileceğine ve Türkiye'nin Afganistan'a zabıt ve muallim göndereceğine muvafakat olunuyordu. Muahedenin ikinci maddesi şöyle idi: «Âkit devletler, şark milletlerinin kurtuluşunu tanır ve hudutsuz hürriyetleriyle mustakil olmak haklarını ve istedikleri gibi kendilerini idare etmeği tasdik ederler.» Üçüncü madde dahi «Büyük Afganistan devleti bu fırsatla Türkiyenin asırlardanberi islâma rehberlik ettiğini ve büyük vazife yaptığını ve hilâfetin bayrağını yükselttiğini ve bu bapta mukta-dabih olduğunu tasdik ve şahadet eder.»

Bu muahedeleri, Rusya cumhuriyetiyle Türkiye arasında Rus ihtilâl siyasetinin Şark hakkındaki prensiplerine göre Türk hudutları hakkında Türk Millî Misaki esas ittihaz olunarak 16 mart 1921 tarihli bir ittifak muahedesi takip etti. Bu muahede Türkiyeye cephane, silâh cihetinden Rusların vâsi bir muavenetini temin etmiş oldu. 13 ilktegrin'de Türkiye ile rus cumhuriyetlerinden Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Kars muahedesi bunu takip etti. 1922 senesinin 26 ha-

ziranında akdedilen Türk-İran itilâfnamesi bu muvaffakiyeti tetviç etti. Bununla beraber, Türk-Yunan harbi devam ediyordu. 1921 yazında Rumlar muzafferane ilerlemişlerdi. Fakat şark ile garp arasında en mühim bir harb olan Sakarya nehri kıyılarındaki muharebede Yunanlılar durdurulmuştu. Ankara hükûmetinin sulhu temin etmek hususundaki bütün mesaisi, Yunanlıların ve İngilizlerin mukavemetiyle akamete uğruyordu. 1922 şubatında Londraya gönderilmiş olan Yusuf Kemal beyin sulh heyeti muvaffakiyetsizliğe uğramıştı. Haziran nihayetlerinde Yunanlılar İstanbulu işgal etmek istiyorlardı. Fakat buna müttefik devletler müsaadeden imtina etti. Bununla beraber İzmirdeki İngiliz fevkalâde komiseri, Yunan askerî işgali altında bulunan yerlerin muhtariyetini ilân etti.

Loyd Corc'un Rumlara olan itimadı fevkalâde körcesine idi. 4 ağustostaki Avam Kamarasının tatili nutkunda, İngiliz Başvekili Yunan katî zaferrinin yakın olduğu kanaatini beyan etmişti. Aynı ay içinde Türkler daha fazla kan dökmeden sulhu temin etmek üzere son gayretlerini sarfettiler. Fethi bey, kendi hükûmetinin murahhası olarak Londraya geldi ve Ankara hükûmeti adına, iki boğazın iki tarafının dört mıntakasının bitaraflaştırılması ve tamamen askerden tecrid edilmesi ve Türkiye de dahil olduğu halde bu mıntakalara hiç bir musallah kuvvetin dahil olmaması hususunu teklif etmek istedi. Milletler

Cemiyeti bu hususta bütün murakabe salahiyetini haiz olacaktı. Ankara hükûmeti tarafından a- lenen ortaya konmak istenen Boğazlar hakkındaki teklifler, garp devletlerinin resmen istedikleri muşammem gayelerin ötesine geçiyordu. Fakat hiç bir ingiliz nazırı Fethi beyi kabul etmedi ve Fethi beyin teklifi hakkında İngiliz efkârı umumiyesine bir şey bildirilmedi ve bir sürü matbuat yalanı mücadele yapıldı. Fethi bey memuriyetini ifa etmeden Londrayı terketti ve Türk ordusu bir hafta sonra taarruza geçti, on gün zarfında Yunan ordusu tamamen imha edildi ve 8 eylûlde Mustafa Kemal paşa İzmir'e girdi.

Bir kere daha Avrupa ile şark arasındaki meselelerin büyük bir tesfiesinin yakın olduğu görülmüyordu. Loyd Corc ile Çörçil. [Burada Çörçilin Türkiyenin harb sonrası vaziyetleri hakkında bir takım alâkalarından bahsedebilmektedir. Halbuki, Çörçilin Türkiyenin umumi harbe girmesi ve sebepleri ve harbin mağlûbiyetle neticelenmesinden sonra Türkiyenin mütareke ve Yunanlılarla mücadelesi devirlerinde geçirdiği hâdiseler hakkındaki Loyd Corc kabinesinin teşebbüslerine dair, bilhassa İzmir işgali hakkında «Dünya buhranı» adlı eserinin beşinci cildindeki mutalâaları son derecede ibret verici ve dikkati celbedici] görüldüğünden tercüme edilerek, birbirini tamamlamak üzere bu eserimizin ikinci kısmı olmak üzere ilâve edilmiştir] şark siyasetlerinin inhilâli üzerine bir panik halinde

bir Türk-İngiliz harbinin ihdası için elden gelen her şeyi yaptılar. 16 eylülde Loyd Corcun İngiliz dominyonları ordularına müracaat ettiği ilân olundu. Hariciye nezaretinden çıkan haberlere göre harbin ictinabı kabil olmayacağı izah olunuyordu ve Boğazların kumandanı olan İngiliz Generalı Haringtona gönderilen talimatlarda dahi vaziyetin bir müsademeye sevk olunmasının tasım edildiği anlaşıyordu. Harington ve İngiliz umumi efkârının Büyük bir kısmı sayesinde plânlar tahakkuk etmedi. Loyd Corc - Çörçil hükûmeti istifa etti ve Şark Avrupa ile olan mücadelesinde ilk katî zaferi kazandı. 23 eylülde, müttefik devletler «Ankara Büyük Millet Meclisi hükûmeti» ni resmen sultân müzakeresine davet etti. Bu davet, resmen Sevr muahedесinin inhiâlâline muadildi. Harbi Umûminin muzaffer âkıbetinden sonra, Şarkta hâdis olan millî ve demokrasi hareketlerini zincire vurmak isteyen beyaz ırkın zincirinin ilk halkası kırılmıştı. 11 ilk teşrinde Mudanya mutarekesi imza edildi ve 29 ilkteşrin 1923 de Cumhuriyet resmen ilk defa Türkiyede ilân edildi. Bu husustaki kanunun birinci maddesi bunu şöyle ifade ediyordu :

«Teşkilâtı esasiye kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükûmranisini, mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradei milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve

heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle, misakı milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden maada şekli hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı, hâkimiyeti şahsiyeye müstenid olan İstanbuldaki şekli hükûmeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntekil addeylemiştir».

Bu kanunla milletin hâkimiyeti ilân olunuyor. Ve asırlardanberi Türkiyeyi Osmanlı hanedanına bağlayan bağlar kırılıyor, ve yeni bir Türk devleti ve Türk milleti vücuda gelmiş oluyordu. Türk milleti taze hayat bulan gençliğini ve arkalarında maziyi bıraktığını hissediyordu, inkılap kemale gelmiş oluyordu. Hilâfet, mazi ile ve Osmanlı hanedanına aidiyeti hakkında olan kanuna göre, islam dini âlemi ile zayıf bir rabita olarak kalıyordu. Büyük Millet Meclisi, muvakkaten, bilgi ve karakter ölçüsüyle hükmedilen hanedanın en şöhretli âzasından birini intihap edecekti. Halifenin Türk devletinin muavenetine istinat edeceği ilân olundu.

5 İkinci Teşrinde, Büyük Millet Meclisinin İstanbulda bulunan komiseri, İstanbul hükûmetinin artık mevcut olmadığını ilân etti. Babîâlinin arşivleri Ankaraya nakl olundu. 17 ikinci teşrinde büyük hiyanetle müttehim olan altıncı Sultan Mehmed Vahidettin bir İngiliz harb gemisiyle Maltaya firar etti.

19 ikinci teşrinde Abdülmecid halife intihap edildi ve cülûsunda ilk defa olarak Arapça yerine

türkçe dualar edildi. Lozanda uzun müzakerelerden sonra Türkiye ile müttefikler arasında 24 temmuz 1923'de sulh muahedesi imza olundu. Bu muahede ile Türkler, istihsalı için mücadele ettikleri her şeyi elde etmiş oluyorlardı. Yeni Türkiye Osmanlı imparatorluğu ile kıyas kabul etmeyecek derecede daha kuvvetli bir mevki almış oluyordu. Çünkü kapitülasyonlar lağvolunuyor, ve Türkiye dahilî, haricî siyaset hayatında Avrupa devletleriyle mutlak bir müsavata mazhar oluyordu. Türkiye cumhuriyeti ilânı tarihi olan 29 teşrinî evvel, o zamandan itibaren millî bayram olarak tesit olunuyor. Bu garplılaştırmak ameliyesinde katî bir adım idi. Asrî malûmata müstenid umumî bir tahsil ve terbiye, din işlerinin devlet işlerinden ayrılması, bütün resmî ve ictimai faaliyet sahalarında tamamen asrîleşme, kadınların hürriyeti, işte bunlar devlet adamlarının rehberlik eden prensipleri olup onların gayesi ilk ve son olarak Türkiye'yi orta zamandan yeni bir devre sevk etmek zarureti idi.

Mustafa Kemal Paşa İzmir'e muzafferane girdikten sonra, ilk iş sırasında Bursada bir halk meclisi davet etti. Bu mecliste kadınlara hitap etti ve «Biz büyük ve katî bir zafer kazandık, fakat siz kadınlarımız bizim yardımımıza gelmezseniz zaferimizin mânası olmaz, siz de bizim için tahsil ve terbiye zaferini kazanınız, bununla siz de bizim yaptığımızdan daha fazla memlekete hizmet etmiş olursunuz» dedi. Erkeklerle hitap

ederek "Bundan böyle kadınlarımız milletin içti-maî hayatına iştirâk etmezlerse ve esaslı surette âdetlerimizi değıştirmezsek biz tam kabiliyetimiz ile asla inkişaf ve terakki edemeyiz.İctinabı kabil olmıyarak geri kalırız ve garp medeniyetini aynı seviyede karşılamıya muvaffak olamayız," dedi, ve onların hepsine birden hitap ederek «Eğer siz asrî hayata doğru azm ile yürümiyecek olursanız ve bunun için uhdenize terettüp eden vazife ve mesuliyetleri reddedecek olursanız herşey fayda-sız olacaktır» dedi.

Ankara liderlerinden biri olan Hamdullah Subhi bey 1921 de şöyle söylemişti: "Hareketimi-zin felsefi manzarasına göre gözlerimiz garba dön-müştür. Biz garp müesseselerini Asya toprakları-na götürüp dikeceğiz. Mekteplerimizi garp mode-line göre değıştireceğiz. Artık Asyanın yeni pa-rolası panislamizm değil nasyonalizmdir. İlk ve en önde olarak bozulmaz ve tam millî kudreti-mize hahişker bulunuyoruz. Biz günün fikirlerini kabule müsait açık zihinlerimizle asrî bir millet olmak ve bununla beraber kendi kendimize kal-mak istiyoruz. Mânevî setler arkasında kendi ba-şımıza kalmıya hahişker Asyalı bir millet gibi bize bakılmasını istemiyoruz. Bizim tahsil ve ter-biye kültürümüz medenî memleketlerle doğrudan doğruya bir muvasala kanalıdır. Bugün bir yeni şiir mektebi yükselmiştir. O hakikaten memleketin en iç benliğini temsil ediyor; o bizim hayatî kuvvetlerimizden biri ve belki hareketlerimizin

arkasında muharrik kuvvetidir. O, ilk ve eski kaynaklarımıza avdeti istemiyor; o halka, kitleye hitap eder, o istiklâli için mücadele eden büyük liderinin olduğu derecede sözü basitleştirmeyi telkin ediyor. Türk toprağı ve Türk halkı, şiir, hikâye ve roman mevzuunu husule getirir; o, dünün hocalarını, medreselerini sakat bir benliklerinden dolayı muahaze ederek onlara arkasını çevirir. Bugünün şairi Mehmed Emin beydir. Mehmed Emin bey, misal olan vatanperver şairdir. Onun hedefi, halka tahsil ve terbiye vermek, onlara hitap etmek ve onları yükseltmekir. O, ocağı, ana toprağı, yurda sevgi talim eder. O, çiftçiliğin ve şuurlu işçiliğin ehemmiyetini terennüm eder. Onun 1898 den itibaren harsa dair olan Türk şarkıları, manzumeleri, vatanperverlik mektebi müdavimlerinin esas sermayesidir. «Uyan ey Türk...» şiiri, Umumî harb esnasında vücuda getirdiğı en müessir vatanperverlik eseridir. Mehmed Emin, bu şiirinde, Türklerin ıftihara değer tarihini ve son asırlardaki sukutunun izlerini çizmekte ve yeni ve kuvvetli bir Türk imparatorluğunun müstakbel doğuşundaki kehaneti göstermektedir.,,

Kurtuluş harbinin bu taze nasyonalizminden daha mühim olan, Abdülhamidin Asya vecheşini Türkiye'ye icbar etmesi gibi, Mustafa Kemal Paşanın demir iradesinin de Avrupa ıslahatını icbar etmesi programı idi. Mustafa Kemal. Paşa ve refikası Lâtife hanım, daima her

yerde peşesiz olarak kocasına refakat ve kadının hürriyeti hareketini sevk ve idare ediyordu. Kadın haklarını müdafaa cemiyeti dahi, kadının meslekî hürriyetleri ve evlenme kanununda ve müteamil izdivaç merasiminde değişiklik için mücadele etti. Şu suretle siyasi Garphlaşmak istikametinde icap eden terakki tamam oluyordu. Saltanatın lağvı ve devletin asrileşmesine karşı olan her hangi bir muhalefet en büyük hiyanet gibi reddolunuyordu. Büyük Millet Meclisi için yeni intihap yapıldı ve Mustafa Kemal paşa tarafından sevk ve idare edilen Halk Fırkası kahir bir ekseriyet kazandı. Yeni Meclis, birinci teğrinde mazi ile olan coğrafi bağları kırmak maksadile Ankarayı hükûmet merkezi olarak ilân etti. 1923 yılının 29 birinci teğrininde Türkiyenin resmen Cumhuriyet olduğu ilân olundu. Büyük Millet meclisi tarafından ifa edilmekte olan Reisi Cumhur makamı âzadan birisinin intihabı suretiyle ihdas olundu ve Mustafa Kemal paşa ilk Cumhur Reisi intihap edildi. Reisicumhur mebuslar arasında fakat Meclisin tasdiki şart olmak üzere, bir kabine teşkilile hükûmetin teşkilini temin eder. Reisicumhur, istersé Büyük Millet Meclisinin ve kabinenin içtimalarında riyaset etmeğe salâhiyattardır.

Bundan hemen beş ay sonra hilâfet lağv ve hanedan nefyedildi. Fazla olarak Şehisamlık ve dinî müesseseler lağvolundu. Diyanet İşleri vekâleti, reislîğe tebdil olundu ve bü-

tün tahsil müesseseleri Maarif Vekâletinin murakabesi altına konuldu. Ertesi gün, 4 mart 1924 de Osmanlı henedanının son halifesi İstanbulu terketti. Asrî Meclis Diktatörlüğü dinî hükümdarlık makamını aldı. Bu da 4 nisan 1924 Türk teşkilâtı esasiyesinde tasdik edildi. İşbu teşkilâtı esasiyeye göre, Türkiye bir Cumhuriyettir. Onun millî dinî islâmiyettir. Resmî dili Türkçedir. Hükûmet merkezi Ankaradır. Teşkilâtı esasiyeye ait nufuz ve kudret mutlak surette ve kayıtsız ve şartsız olarak millet namına teşkilâtı esasiye nüfuz ve salâhiyetini tatbik eden ve Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunmuş olduğu halde ancak ve hakikatte milletin elindedir. Bunun için onsekiz yaşını (şimdi bu yaş yirmiikiye çıkarılmıştır.) ikmal eden her Türkün intihabile teşekkül eden Büyük Millet Meclisi, teşriî ve icraî vazifeleri nefsinde toplar. 15 haziran 1925 de Adliye Vekilinin reisliği altında, en modern prensiplere göre, bütün Türk adliye sistemini yeniden tanzim etmek maksadile İstanbulda muhtelif komitelerden mürekkep bir konferans toplandı. Başvekil bu ıslahatın esas olacağını ve cezri tedbirlerin alınmak zarureti konferansa izah etti. Adliye Vekili de açış nutkunda, ferdî vicdanın mukaddes alâkası olan dinden devletin ayrılmasını ısrarla beyan etti. "Biz kanunlarımızı mütemmeddin Garp milletlerinin usul ve prensiplerine göre tanzim etmek istiyoruz. Orta zaman pren-

sipleri, asrî kenunlara yerlerini bırakmak mecburiyetindedir. Biz modern ve medenî bir millet yapıyoruz ve muasır ihtiyaçları karşılamak istiyoruz. Biz yaşamak iradesine malikiz ve kimse bizi menedemez. İctimaî faaliyetleri tensik etmek ve Şark sanayiini Avrupa seviyesine yükseltmek maksadile iktisadî sahada sanayi şirketleri ve cemiyetleri tesisine gayret sarfediliyordu. 1923 şubatında İzmirde bir sanayi kongresi toplandı ve çetin işi seven ve Türk terakki sever sempatisini sena eden bir sanayi misakı akdedildi.

Zıraat Bankası gibi halis Türk olan Bankalar veyahut 1925 şenesindenberi kâğıt para çıkarmak hakkına mazhar olan Osmanlı İtibarı millî Bankası gibi hükûmet tarafından murakabe edilmekte olan bankalar tesci olundu. Ecnebi sermayesi ve mütehassıs yardımının esas olduğu, bununla beraber bunların yeni millî devlet tarafından sıkı kontrol edilmesi lâzım geldiği anlaşılmıştı. Meselâ, bir Alman firması olan "Türkische Werke" Türk İş, lokomotif, demir yolu malzemesi ve ziraat makineleri imali için üç fabrikanın tesis imtiyazını almıştı. Bu imtiyazlar otuz senelik bir zaman için garanti ediliyordu. Ondan sonra makineler ve fabrikalar Türk devletinin otomatik olarak eline geçecekti. Beş sene sonra kumpanyanın bütün müstahdemini Türk olacaktı. Ve dokuz kişilik bir Direktörler meclisinde hükûmet tarafından gösterilecek olan dört âzâ da buluna-

caktı. Sanayi teşebbüslerinin ruhu, her vasıta ile teşvik olunuyordu. Yeni Türk hükûmeti, kırtasiyeye ait batı âdetler yerine, Sovyet Rusya gibi Avrupanın iş prensiplerini ve dikkatlerini memlekete sokmağa çalıştı. Türkler bu güne kadar ya bir memur veya bir çiftçi oluyordu. Ve onun için iş adımı olarak talim edilmek mecburiyetinde idi. Evvelce tüccar sınıfı teşkil eden Rumlar, Ermeniler, Türkiyeyi terketmiş olduklarından dolayı bu terbiye meselesi daha esas idi. Yunanistanda bulunan Türk ahalisine mukabil Türkiyede bulunan Rumların mubadelesini temin edici Yunanistanla Türkiye arasındaki 1923 ikinci kânun itilâfı, millî devletin prensip zaferini tetviç etti. Asrî millî bir devlette, akalliyetler meselesinin hallinde “Böyle memleket, böyle millet,” (Cujus regis illius motio) prensipi pek güç olarak müsamahasızlıkla geçilebilirdi. Bu düstur dinin, Avrupada hâkim siyasi bir prensip olduğu bir devrin husule getirdiği ve Vestfalya sulhunun ilham eylediği “böyle memleket böyle din,” (Cujus regis illius religio) in örneği ve son merhalesi olmak üzere mukabili idi. Türkiye bu mubadele işi ile aynı zamanda Rum Patrikini, evvelce Osmanlı devleti zamanında istihsal ettiği mevki ve vazifesinden de mahrum etmişti.

Vilâyet idarelerinin tensiki suretile, umûmî meclis ve daimî encümenlerinin icraî ve teşriî salâhiyetleri dolayısıyla Türk halkındaki iş ruhu daha ziyade teşvik olundu. Her vilâyet ve sancak

başında evvelki gibi ya Vali veya Büyük Millet Meclisinin mümessili bulunuyordu. Fakat her vilâyet, müntehap bir meclise malikti ki kendi âzâları arasından bir Reis (buradaki reisten maksat reis vekili olması icap eder) bir daimî encümen seçiyordu. Bu ancak vilâyeti dahilinde tegrîif ve icraî salâhiyetleri kullanıyordu. Vali ancak merkez makamlarıyla mahallî idare arasında bir ihtilâf halinde müdahale ediyordu. Nahiyele dahi aynı nevîden bir muhtariyete malikti. Bununla beraber Türk resmî hayatındaki bu temayül, bir çok mahfillerde nadiren muntazam bir şekil alabilen muhalefetle karşılandı. Hükûmet bu türlü yüksek hiyanet derecesinde olan bütün bu hareketlere şahsî hürriyet ve matbuat serbestisini tahdit ve istiklâl mahkemeleri teşkil etmekle mukabele eyledi. 1923 ilk kânunda, İstanbulda intişar eden üç büyük gazetenin muharrirleri tevkif olundu. Ve gazeteleri intişardan men edildi. Zira bu gazeteler, iki mühim Hindistan müslümanı olan Emir Ali ve Ağa Hanın, Halife hakkında olan hareketlerin İslâm efkârı umumiyesi üzerinde husule getireceği tesiri nazarı itibara almalarını Türk hükûmetinden talep eden açık mektubu neşretmişlerdi.

1924 senesi sonbaharında bu ana kadar, kendisinden başka bir kuvvet olmayan Halk partisine karşı Büyük Millet Meclisinde bir muhalefet kendisini hissettirmeğe başladı. Yeni partinin adı " Terakkiperver Cumhuriyetçiler,, idi. Fa-

kat bu parti Garplılaşmak hakkındaki seri hareket ve tedbirlere ve halk arasındaki islâm ananelerinin tahribine muhalif bulunuyordu. Meselâ 1924 ilk kânununda Nureddin paşa Bursada Mebus intihap olundu. Bu adam Türk dervişliğinin ve Sünnî mezhebinin en hürmetkâr köşe taşı idi. Hükûmet intihabı feshetti. Fakat Nureddin paşa yine intihap edildi. Bu muhalefet 1925 senesi ilkbaharında müsellâh bir teşkilât şeklini alıyor. Ve Kürt millî hareketi ile Türk hocalarının dinî gayeleri ve kuvvetli derviş nizamlarile birleşiyordu. Bu hareket, Ankaranın merkezîyetçi ve hür düşünen meyillerile Cumhuriyetçilik taraftarı milliyetçiliğine karşı müteveccih bulunuyordu. Kürdistanın serazatlığı seven kabîleleri arasında milliyetçiliği tahrik edenlerin birincisi Bedirhan idi. Onun oğlu Mithat bey 1902 senesinde Mısırdaki ve daha sonra Cenevrede, 1908 den sonra da İstanbulda genç Türklerin muhalefetine kadar ilk Kürt gazetesini neşretmiştir. Aynı senede ilk siyasî Kürt cemiyeti tesis olunmuş ve iptidai Kürt mektepleri açılmıştır. Fakat genç Türkler bu hareketi derhal ezmeğe muvaffak olmuşlardır. 1919 da Bedirhanın iki büyük oğlu tarafından Kürdistanın istiklâlini istihdaf eden bir teşebbüs çabuk hitama ermiş gibiydi. Fakat bu defa da Kürtler Türkiyedeki din taraftarlarının kuvvetleriyle birleşmişlerdir. Hükûmet şiddetli tedbirler aldı. Ve kısmen orduyu seferber eyledi ve Şark vilâyetlerinde örfî idare ilân olundu. Fethi beyin

itilâfkâr kabinesi istifa etti. İsmet paşanın riyasetinde teşekkül eden bir kabine muhalefeti merhametsizce söndürmeğe fırsat buldu. Bütün dinî faaliyetleri meneden ve matbuatı hükûmetin tam murakabesi altına koyan tahrir-i sükûn kanunu ilân olundu. Şiddetli ve acı mücadeleden sonra Kürt isyanı ezildi ve liderleri idam olundu. Bununla beraber bu vakalar Mustafa Kemali daha azimkâr kıldı. Din ile devleti ayırmağa kadar ileri götürdü. 3 Eylül 1925 de kabine bütün tekkelerin kapanmasına karar verdi. Şeyh ve dervişünvanları lağvolundu. Dinî kıyafet taşıyabileceklerin vazifeleri ve miktarları hakkında katî nizamlar yapıldı. Hattâ elbiselerin şekil ve vaziyeti de tesbit olundu. Halkın hürmet ve tazim etmeği itiyat ettikleri padişahların türbe ve merkadleri dahi umuma kapatıldı. Bütün devlet memurlarının bundan böyle Avrupa kıyafeti taşımaları emrolundu. Allaha ibadet hakkında dahi bir islâhat mülâhaza edildi. Ramazan ayının orucu, asrın iktisadî şartlarıyla kıyas kabul etmediğinden lağvedilmek zaruretinde idi. Bir insanın yere kapanması ameliyesine ve ayakkaplarının çıkarılmasına müsaade olunmamasına ve ibadetin daha iyi tanzimile ona şerefli ve asrî bir şekil verilmesine gayret sarfediliyordu. Bazı âyinlerin modern sıhhat kaidelerine mugayir olduğundan dolayı lağvedilmesine zaruret vardı. Haftanın istirahat gününün pazar günü ile değiştirilmesi ve Gregoryen takviminin kanunlaştırılması lâzımdı.

Kur'an ve dualar da Türkçe okunmak mecburiyetinde idi. Modern hayatın ihtiyacı için kabul edilecek olan vaızlar ve mevzuları ve ibadet zamanları evvelden ilân olunacaktı. Ancak hükûmet tarafından salâhiyetli olan şahıslar va'zedebilecek ve dinî vazifeleri yapacaktı. Evvelce Osmanlı İmparatorluğunun ve İslam dininin remiz ve işareti olan fes ve sarık fesh ve men edilmiş ve şapka ile değiştirilmişti. Yeni ruhun daha fazla delili, 1925 yılının yazında ilk defa olarak Cumhuriyet Reisi adına âbideler dikilmesinde bulunabilir. Kur'anın şiddetli vahdaniyet taraftarlığı, putperestliği teşvik mahiyetinde insanları tasvir eden resim ve âbideleri meneder. 1914 de Müslüman mahfillerinde büyük bir heyecan vardı. Bu Padişahın başının posta pulları üzerine resmedilmek istenilmesinden ileri geliyordu.

Bu da nadiren kullanılacak olan en yüksek kıymette bir pul serisi üzerine padişahın kısmî portresi konulmak suretile yatırılmıştı. Büyük Millet Meclisi tarafından Abdülmecit Halife intihap olunduğu sırada din taraftarları büyük bir iğtişâş alâmetleri göstermişti. Çünkü, Prens Mecit efendinin evvelce arkadaşlarının resimlerini yapmaktan haz duyduğu malûm idi. Ve yine Mecit efendinin bundan böyle sakal bırakması isteniyordu. Çünkü tıraş müslüman olmıyanların yabancı bir icadı gibi sayılıyordu. Bir Viyanalı heykeltıraş, Mustafa Kemalın heykelini yapmağa memur edilmişti ki o heykeli İstanbulda alenen

dikmek kararı aynı ayda jandarmaların sakal bırakmasını meneden kararı kadar bir inkılâp hareketi idi. Yine Türk ordusu ve subayları için dahi yeni bir serpuş kabul edildi. Sivil memur ve hademelerin dahi Avrupa tarzında kasket geymeleri talep olundu. Bu suretle Türk hayatı hiç değilse dışından, beklenmeyen bir süratle tamamiyle Garphlaşmış oluyordu.

Yeni doğan nesil, yeni ruhla terbiye edilmek zaruretinde idi. Türkler, bu hareketlerinin ve halklarının Japonlarla mümesilini gösterirler. Onlar her iki milleti de hâkimlik mevhibesile ve tabiat üstü tasavvur, hayal ve sanata meyletmiyen, çalışkan ve askerî bir ırk farz ve kabul ederler. Asyana, Uzaksarkında olduğu gibi, yakın Garpta da Avrupaya karşı istiklâlini teyit ve Asyaya model olarak bu hususta hizmet etmek maksadile, Avrupanın mihanikî ilimlerini ve ıslâhatını adapte etmeğe azmetmiş olduğu halde, askerlik disiplini ve derin vatan severlik hasebile canlı bir millî devlet yükselmek mecburiyetindedir. Ancak, fark şudur ki Türkiye Japonyaya nispetle altmış sene sonra daha cüretkârane bir yol takip etmektedir. Bununla beraber Japonyanın kuvvetlerini toplamağa ve onların kemale gelmesine müsaîf zamanı vardı. Avrupa devletlerinin Türkiyeye aynı zamanı ve fırsatı bahşedip etmiyecekleri şüphelidir.

Bundan beş on sene evvel Türkiye, Şark muhafazakârlığının vatani gibi sayılıyordu. Son se-

nelerde İsviçre medeni kanunu kabul olunarak bununla müslüman halkın ferdî hukuk ve münasebetleri dahi tanzim edilmiş oldu. Bu poligami- nin lağvı ve kadınların hayatında dış şartlarının baş döndürücü bir süratle Avrupalılaşması mânasına demekti. 1928 senesi nisanında, Büyük Millet Meclisi, yirmi sene evvel ancak istidada mahsus dinî bir devlet idaresi olan Türkiye Cumhuriyetinin lâikleştirilmesi ve devletin dinî, islâm dinî olmasının lağvı hakkında bir karar vermiştir.

Şeriat, bütün nüfuz ve salâhiyetinden mahrum edilmişti. Cumhur Reisinin kanunu esasiye olan sadakat yemini artık Allah namına olmayıp kendi şeref ve namusu üzerine yapılmaktadır. Türkiyede din, sırf ferdî bir vicdan meselesi olmuştur. Dinin mülk ve devlet siyasetine merbutiyeti hakkında olan bütün münasebetleri ve bağılılığı kaldırılmıştır.

Nasyonalizm, Avrupada olduğu gibi dinin yerine geçmiştir. Bu meyil ve istidadın daha ziyade dikkate değen ifadesi bu güne kadar kullanılmış olan Arap harfleri yerine Türkçe yazı için Lâtin harflerinin kabul edilmesidir.

Türkiyenin halihazırda içtimai sistemi altında başlıca orta sınıf memurlardan terekkep eden hâkim partinin cezri tedbirlerinin haricî tehlikenin husule getirdiği birleştirici bağın artık mevcut olmadığı bir zamanda, halkın büyük bir kıs-

mı tarafından mukavemetle karşılanacağını anlamak zor değildir.

Muhalefet partisinin liderleri Ankara ile Yunanlılar arasındaki harb senelerinde Ankara liderleri arasında tanınmış kimselerdir. Kâzım Karabekir ve Refet paşalarla Hüseyin Rauf bey bunlardandır. Fakat hükûmet gayelerini takip etmekte haşindi. Bütün muhalefet ezilmişti. 1920 - 1921 senelerinde Türkiyede sosyalizm veya komünizm tahririnde yapılan teşebbüsler bu hakikatın aynıdır. Ankara hükûmeti Rusya ile bir dostluk misakı akdederken, hudutları dahilinde sosyalist propagandası hakkında olan bütün teşebbüsleri dahi imha etmiştir. Muhafazakâr Türk köylüsü "Yeni Dünya," adındaki gazeteyi neşreden Yanya Valisinin oğlu Mustafa Suphiye veya 1921 deki «Yeni Hayat» gazetesile birlikte Türkiyede Komünist Halk partisi teşkil eden Nazım Yoldaş pek az kulak vermişti. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa Japon hükûmeti gibi sosyalizme az teveccühkâr bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in dikkat ve ehemmiyet atfettiği şey nasyonalizmi kuvvetlendirmek ve sınaî ve idarî faaliyetleri yeni millî devletin bel kemiği olacak olan bir Türk orta sınıf halkı yaratmaktır.

Mustafa Kemal Paşa milliyetçi Avrupanın orta sınıf kudret ve teşkilâtına pek derinden alâka göstermektedir. Ve Avrupada hâkim olan içtimai ve siyasî nizam içinde milletin mevkiini istihsale

muktedir olmasına azmetmiştir. O bundan böyle artık örs değil çekiç olacaktır.

Türk nasyonalizmi kendisinin en son şekliyle kendi gayesine yaklaştığı bir zamanda mukabil reformasyonu tavsif eden bir takım tethişçi ve faşist mahiyetler arz ediyor. Yine de Avrupa nasyonalizminin en son safhasını tefrik ediyor.

Resmen değilse de fiilen Türk nasyonalizmi serbest bırakılmış olan kuvvetler üzerinde bir mâni gibi hissedilen parlâmanter ve demokrasi esaslardan kurtulmuş gidiyor. Türkiye Avrupalı millî devletlerle ayak uydurmuş yürüyor.

Yabancı ve kusurlu bir âleme milletlerini zorla sokmak teşebbüsüne mukavemet eden Çin ve Hindistandaki bütün bu zıt cereyanlardan ne Türkiye ve ne de Mısır'ın haberi yoktur. Bu zıt cereyanlar yerli bir medeniyetten nebean eder. Kadim ve bununla beraber faal ve hayatî olup ne Türkiye ve ne de Mısır malik değildir. Çin ve Hindistanın muhalefet ve mukavemetleri tamamen başka bir medeniyet olmayıp daha ziyade modern devrin yol açtığı orta zaman çağının son hızıdır. Bununla beraber, orta zaman çağı, Şarkta olduğu gibi Avrupada da her şeyi ihtiva eden — Allah, insan ve dünya — hayat üzerinde tam ve müttehit bir manzara idi. Bunda her şeyin katî tayin edilmiş yeri ve tabii ahengi idame edilmişti. Bu tevhit edilmiş âlem parçalanıp darma dağınık oldu. Hattâ yakın Şarkın milletlerini hu-

zursuzluk ve durup dinlenmeyen bir arama ve anlama ruhu kapladı.

Yeni kuvvetler yalnız başına kalmış bir âlem içine daldı. Uzak ihtimaller kendini gösterdi. Maziye avdet mümkün değildir. İstikbal de malûm değildir. Böylece bu milletler Garbın huzursuzluğunu aramakta hisse almağa başlıyorlar. Daha bir çok milletler Garp medeniyetinin sahasına giriyorlar.

S O N